

Moeders, werk en kinderopvang in model

Moeders, werk en kinderopvang in model

Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvang-
beslissingen van moeders met jonge kinderen

Ingrid Ooms
Evelien Eggink
Edwin van Gameren

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, augustus 2007

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2007

SCP-publicatie 2007/19

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Opmaak figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Omslagillustratie: Mirjam Visker, Spijkenisse

ISBN13 978-90-377-0314-6

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 <i>Arbeid en kinderopvang</i>	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Onderzoeksaanpak	12
2 <i>Literatuur</i>	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Modellen voor arbeidsparticipatie en/of kinderopvang	15
2.3 Afbakening van huishoudens en leeftijden van de kinderen	17
2.4 Factoren die de keuzes beïnvloeden	17
2.5 Conclusies voor de modellen in deze studie	21
3 <i>Gegevens kinderopvang 2004</i>	23
3.1 Het gegevensbestand	23
3.2 Arbeidsparticipatie en gebruik kinderopvang	24
3.3 Berekening van uurloon en prijs opvang	27
3.4 Endogeniteit en de keuze van verklarende variabelen	28
3.5 Overzicht van verklarende variabelen	30
Noten	33
4 <i>Arbeid en kinderopvang van moeders met kinderen van 0-3 jaar</i>	34
4.1 Inleiding	34
4.2 Model 1: Arbeidsparticipatie en uren werk, moeders met kinderen van 0-3 jaar	34
4.3 Model 2: Arbeidsparticipatie en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 0-3 jaar	38
4.4 Simulaties moeders met kinderen van 0-3 jaar	41
4.5 Conclusie	44
5 <i>Arbeid en kinderopvang van moeders met kinderen van 4-12 jaar</i>	46
5.1 Inleiding	46
5.2 Model 1: Arbeidsparticipatie en uren werk, moeders met kinderen van 4-12 jaar	46
5.3 Model 2: Arbeidsparticipatie en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 4-12 jaar	48
5.4 Simulaties moeders met kinderen van 4-12 jaar	51
5.5 Conclusies	53

6	Samenvatting en beschouwing	55
6.1	Samenvatting	55
6.2	Conclusies	59
6.3	Veranderend beleid in de kinderopvang	60
	Noot	62
	Summary	63
	Literatuur	66
Bijlagen A t/m D zijn te vinden via internet op www.scp.nl/moedersenkinderopvang		
Bijlage A	Bijschatten van uurloon en prijs formele opvang	
	A.1 Bijschatten van potentieel uurloon	
	A.2 Bijschatten van uurprijs van formele opvang	
Bijlage B	Opvattingen over arbeid en de zorg voor kinderen	
	B.1 Inleiding	
	B.2 Opvattingen over de zorg voor kinderen	
	B.3 Opvattingen over de combinatie van arbeid en de zorg voor kinderen	
Bijlage C	Nadere analyses endogeniteit	
Bijlage D	Gebruikt databestand	
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	69

Voorwoord

De overheid wil de arbeidsparticipatie van vrouwen vergroten en stimuleert daarom het gebruik van kinderopvang. Ook in de media is er veel aandacht voor de arbeidsparticipatie van vrouwen. Sommigen vinden dat alle vrouwen, ook de vrouwen met kleine kinderen, hun kwaliteiten zoveel mogelijk full-time moeten aanbieden op de arbeidsmarkt. Anderen vinden dat vrouwen vooral vrijheid van keuze moeten hebben en dat er eerst voldoende kinderopvang van goede kwaliteit moet komen.

Dit rapport geeft inzicht in de keuzes omtrent werk en kinderopvang van moeders met jonge kinderen. Deze keuzes zijn al eerder globaal bestudeerd in de publicatie *Hoe het werkt met kinderen* (Portegijs et al. 2006) en worden hier verder uitgewerkt. Uit de hier gepresenteerde studie blijkt wederom dat de keuzes ten aanzien van werk en kinderopvang niet alleen met kenmerken van de moeder en haar gezin samenhangen, maar ook met haar sociale omgeving en haar opvattingen. De kosten van kinderopvang zijn nauwelijks van invloed.

Sinds 2004, toen met financiële steun van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid de gegevens voor dit rapport werden verzameld, is er in het beleid voor de kinderopvang veel veranderd. Zo is in 2005 de Wet kinderopvang van kracht geworden en is er steeds meer geld beschikbaar gekomen om de kosten van de formele kinderopvang voor ouders te verlichten. Ook is de motie-Van Aartsen/Bos ingevoerd die basisscholen verplicht om vanaf 1 augustus 2007 zorg te dragen voor buitenschoolse opvang wanneer de ouders daarom vragen. De effecten van deze maatregelen op de praktijk zijn nog lastig in te schatten. Een aantal factoren speelt hier tezamen, soms conflicterend, een rol. Zo kampt de kinderopvang met een imago probleem, wat het gebruik niet ten goede komt. Alleen het verbeteren van de prijs/kwaliteitsverhouding en het vergroten van het aanbod – een aandachtspunt van het kabinet – zal onvoldoende zijn om tot meer gebruik van kinderopvang te komen. Aan de andere kant hebben we te maken met een aantrekkende economie, waardoor de vraag naar arbeidskrachten toeneemt. Dit verklaart zeker ten dele de thans groeiende vraag naar buitenschoolse opvang. Ten slotte moet er rekening mee gehouden worden dat de opvattingen die moeders nog steeds over kinderopvang koesteren, wel degelijk gevoelig zijn voor veranderingen. In het onderzoeksmateriaal zijn hier ook enige aanwijzingen voor gevonden. De huidige maatschappelijke discussie tendeeft ook naar een vergroting van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Dit leidt onvermijdelijk tot een toenemende behoefte aan een of andere vorm van opvang van kinderen.

Prof dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Samenvatting

Waarom dit onderzoek?

De keuzes van moeders met betrekking tot werken en de zorg voor kinderen staan volop in de belangstelling. Een reden daarvoor is dat de overheid de arbeidsparticipatie van vrouwen wil vergroten en daarom het gebruik van kinderopvang stimuleert. In dit rapport onderzoeken we de factoren die bepalend zijn voor de keuzes aangaande werk en kinderopvang van moeders met jonge kinderen. Die keuzes hangen samen met kenmerken van de moeder zelf, van haar gezin, haar sociale omgeving en haar opvattingen.

Achtereenvolgens zijn onderzocht: de keuze om al dan niet te gaan werken, in combinatie met het aantal uren werk van de werkende moeders, en de keuzes die werkende moeders maken qua gebruik van verschillende kinderopvangmogelijkheden. Bij de laatste onderscheiden we informele opvang (familie, bekende of oppas) en formele opvang (kindercentrum of gastouder). Om na te gaan of moeders van schoolkinderen (4-12 jaar) andere keuzes maken dan moeders van niet-schoolgaande kinderen (0-3 jaar), hebben we deze groepen moeders afzonderlijk onderzocht. Ook van belang zijn de causale verbanden van enerzijds de opvattingen over kinderopvang en werk en anderzijds de gemaakte keuzes. In de modellen wordt met deze verbanden rekening gehouden. Tot slot is niet alleen becijferd welke factoren de keuzes van de moeders beïnvloeden, maar ook hoe groot deze invloed is. Hiervoor hebben we simulaties gebruikt. Deze geven inzicht in de beleidsmatige mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de arbeidsparticipatie van moeders en het gebruik van kinderopvang.

Welke gegevens zijn gebruikt?

De gegevens voor de analyses in dit rapport zijn verzameld met de enquête Gebruik kinderopvang 2004 (GKO'04), een schriftelijke vragenlijst onder moeders met een of meer kinderen tot 12 jaar. In de analyses zijn ruim 750 huishoudens betrokken met kinderen van 0-3 jaar, en 1500 huishoudens met kinderen van 4-12 jaar.

Wat zijn de belangrijkste conclusies?

We concluderen dat de beslissingen omtrent werk en kinderopvang niet alleen worden beïnvloed door financiële afwegingen en kenmerken van de moeders en hun gezin, zoals leeftijd en gezinssamenstelling. Ook de normen en waarden in haar omgeving spelen een belangrijke rol.

De analyses maken duidelijk dat moeders met kinderen van 0-3 jaar op vergelijkbare manier tot hun keuzes komen als moeders met kinderen van 4-12 jaar. Dit ondersteunt dus de conclusies voor alle moeders met kinderen van 0-12 jaar uit de eerdere SCP-publicatie *Hoe het werkt met kinderen* (Portegijs et al. 2006).

Naarmate het (potentiële) uurloon hoger is en het overig huishoudinkomen lager, hebben meer moeders een baan. Dan werken zij ook meer uren en gebruiken zij vaker opvang. Moeders met (alleen) basisschoolkinderen werken vaker dan moeders

met kleinere kinderen, maar doen dat dan veelal onder schooltijd. We vinden geen significante invloed van de prijs van kinderopvang op de arbeidssituatie (participatie en uren) van de moeders of de keuze tussen verschillende opvangvormen. Verder blijken niet alleen de kenmerken van de vrouwen, maar ook de normen en waarden in hun directe omgeving van belang te zijn bij de beslissingen over werken en het gebruik van kinderopvang. Wanneer bijvoorbeeld werken belangrijk en gebruikelijk is, zullen moeders eerder werken. Dit is dus een versterkend effect. Vergelijkbare patronen zien we bij het gebruik van formele of informele opvang. Wanneer het gebruik van formele opvang in de omgeving veel voorkomt, en dus een geaccepteerde opvangvorm is, wordt deze opvang meer gebruikt.

De belangrijkste manier om de arbeidsparticipatie van moeders te vergroten, zowel in termen van aantal werkenden als in het totaalaantal gewerkte uren, is het verhogen van het netto-uurloon, bijvoorbeeld door belastingmaatregelen. Uit de simulaties blijkt dat de moeders in dat geval ook meer gebruik maken van formele opvang. Daarnaast zullen moeders eerder werken en meer uren maken als de beschikbaarheid van informele opvang (door familie en vrienden) toeneemt. Tot slot zullen moeders die veel werkende moeders in hun omgeving hebben, volgens de analyses dit voorbeeld ook volgen. Dit leidt dan tot een toename van werken zonder opvang, én van werken met informele of formele opvang.

Wat kunnen we zeggen over de gevolgen van het nieuwe beleid?

Er is veel veranderd in het kinderopvangbeleid sinds 2004, het moment van dataverzameling voor de in dit rapport beschreven analyses. Zo is in 2005 de Wet kinderopvang van kracht geworden. Deze wet heeft tot doel de marktwerking in de sector te vergroten. De kinderopvang kampt echter met een imagoprobleem, wat het gebruik niet ten goede komt. Dit probleem zal niet opgelost worden door alleen de prijs/kwaliteitsverhouding te verbeteren, waar het kabinet nu aan werkt.

Door de invoering van de Wet kinderopvang nam voor een aantal groepen huishoudens de hoogte van de ouderbijdrage voor formele opvang sterk toe. Met name de midden- en hoge inkomens werden hierdoor getroffen, als (een deel van) de werkgeversbijdrage ontbrak. Inmiddels heeft de overheid deze kostentoeename deels gecompenseerd en de vrijwillige werkgeversbijdrage vervangen door een verplichte bijdrage, die door de belastingdienst wordt uitgekeerd. Hiermee wil de overheid de arbeidsparticipatie van moeders verhogen. Uit dit onderzoek en andere Nederlandse studies blijkt echter dat de kosten van (formele) opvang geen grote rol spelen bij de beslissingen over werk en kinderopvang. Opvattingen, normen en waarden zijn daarvoor veel belangrijker.

Tot slot worden alle basisscholen verplicht om vanaf 1 augustus 2007 zorg te dragen voor buitenschoolse opvang wanneer de ouders daar om vragen (motie-Van Aartsen/Bos, TK 2005/2006). De effecten van deze maatregel zijn echter lastig in te schatten.

1 Arbeid en kinderopvang

1.1 Inleiding

De keuzes die moeders maken aangaande werken en de zorg voor kinderen staan volop in de belangstelling. Volgens het Coalitieakkoord (TK 2006/2007) moeten arbeid en de zorg voor kinderen goed te combineren zijn. De kinderopvang speelt hierbij een centrale rol. Keuzes met betrekking tot werk en kinderopvang worden in individuele gevallen bepaald door diverse factoren, die samenhangen met de kenmerken van de moeder zelf, haar gezin, haar sociale omgeving en haar opvattingen.

De SCP-publicatie *Hoe het werkt met kinderen* schetst een beeld van de opvattingen van moeders over werken en kinderopvang (Portegijs et al. 2006). Ook wordt in die studie uitgebreid stilgestaan bij de daadwerkelijke arbeidsparticipatie en het gebruik van kinderopvang, en de factoren die de gemaakte keuzes beïnvloeden. Daarnaast is de relatie tussen deze factoren en de keuzes geanalyseerd aan de hand van twee modellen. Het eerste model verklaart de arbeidsdeelname en het aantal uren per week dat gewerkt wordt; het tweede model verklaart de arbeidsdeelname gecombineerd met het eventuele gebruik van verschillende vormen van kinderopvang. We onderscheiden daarbij informele opvang (familie, bekende of oppas) en formele opvang (kindercentrum of gastouder). In deze analyses zijn alle moeders met kinderen tussen de 0 en 12 jaar betrokken.

In dit rapport worden de modellen uit Portegijs et al. (2006) verder uitgewerkt. De vraag die we willen beantwoorden luidt:

Welke factoren verklaren de arbeidsdeelname van moeders met kinderen tot 12 jaar en het gebruik van formele en informele kinderopvang?

We splitsen de hoofdvraag in twee deelvragen, die met aparte modellen worden beantwoord:

- 1 Welke factoren verklaren de arbeidsdeelname, inclusief uren werk, van moeders met kinderen tot 12 jaar?
- 2 Welke factoren verklaren de arbeidsdeelname en de kinderopvangkeuzes van moeders met kinderen tot 12 jaar?

Weliswaar hebben beide deelvragen betrekking op de keuze om al dan niet te werken, maar de context is verschillend. In de eerste vraag staat de participatie (werken en uren) centraal, terwijl de tweede vraag vooral gericht is op het bestuderen van de kinderopvangkeuzes. Een model waarin beide aspecten tegelijkertijd worden verklaard, is zeer complex en ligt daardoor niet binnen de mogelijkheden van dit onderzoek.

1.2 Onderzoeksaanpak

In eerste onderzoeksvraag staat de arbeidsdeelname van de moeders centraal. We verklaren de keuze om al dan niet te werken met kenmerken van de moeder (o.a. leeftijd, opleiding), van haar gezin (o.a. aantal en leeftijd kinderen, aanwezigheid partner) en van haar sociale omgeving (o.a. gebruik van opvang en aandeel werkende moeders). Ook het aantal uren dat de werkende moeders per week werken, wordt gerelateerd aan deze kenmerken. Het is mogelijk dat werkende moeders op een andere manier keuzes maken dan niet-werkende moeders. Analyses op basis van alleen de werkende moeders zijn dan niet representatief. Daarom formuleren we voor het aantal uren werk een zogenoemd Heckman-selectiemodel (zie Heckman 1979) dat expliciet rekening houdt met en corrigeert voor deze verschillen.

In de tweede onderzoeksvraag gaat het niet alleen om de keuze om al dan niet te werken, maar ook om de daarmee samenhangende keuze om al dan niet gebruik te maken van kinderopvang. Wanneer moeders werken, kunnen zij soms hun werktijden zo regelen dat zij of hun partner zelf hun kinderen kunnen opvangen. In andere gevallen maken ze gebruik van kinderopvang. In dit rapport onderscheiden we formele en informele kinderopvang. Onder formele kinderopvang verstaan we opvang in een kindercentrum (dagverblijf of buitenschoolse opvang) en gastouderopvang. Onder informele opvang vallen opvang door grootouders, andere familie of bekenden en betaalde en onbetaalde oppas. Sommige gezinnen maken voor hun kinderen gebruik van zowel informele als formele opvang. We analyseren de keuze tussen vier mogelijkheden voor de moeders:

- 1 niet-werken;
- 2 werken zonder gebruik van kinderopvang;
- 3 werken met gebruik van alleen informele opvang en
- 4 werken met gebruik van formele opvang (eventueel in combinatie met informele opvang).

De keuze tussen de vier mogelijkheden wordt weer gerelateerd aan kenmerken van de moeder, haar gezin en haar sociale omgeving. Hiervoor gebruiken we een multinomiaal logitmodel (zie bv. Wooldridge 2002).

We zijn met name geïnteresseerd in de combinatie van werken en het gebruik van kinderopvang. Daarom nemen we niet-werkende moeders die kinderopvang gebruiken samen met de niet-werkende moeders die geen opvang gebruiken.

Onderscheid naar leeftijd van de kinderen

In Portegijs et al. (2006) werden de keuzes van alle moeders met kinderen tot 12 jaar tezamen geanalyseerd. In de praktijk kan het echter zo zijn dat moeders met kinderen die nog niet naar school gaan, dus tot en met 3 jaar, andere keuzes maken dan moeders met kinderen in de basisschoolleeftijd (4-12 jaar). Moeders met schoolgaande kinderen kunnen immers werken op de tijden dat hun kinderen op school zijn, en daarmee de keuze om al dan niet kinderopvang te gebruiken vermijden.

Ook zijn de meningen van moeders over het uitbesteden van de zorg voor baby's of peuters, niet altijd hetzelfde als die over de opvang van basisschoolkinderen (Portegijs et al. 2006: 52 e.v.). Voor kinderen onder de 4 jaar wordt ook meer kinderopvang gebruikt dan voor kinderen van 4-12 jaar (zie Portegijs et al. 2006: 35 e.v.). Daarom onderzoeken we hier in hoeverre de keuzes verschillen naar gelang de leeftijdsgroep van de kinderen. Hoewel de arbeidsparticipatie van moeders die kinderen in beide leeftijdsklassen hebben, beduidend lager ligt dan die van moeders met kinderen van 0-3 jaar óf van 4-12 jaar, is het hier niet mogelijk de keuzes voor deze groep afzonderlijk te analyseren. Hiervoor is hun aantal te klein. In de modellen wordt wel rekening gehouden met afwijkende keuzes van deze groep moeders, door rekening te houden met de aanwezigheid van kinderen in de andere leeftijdsgroep.

Opvattingen over kinderopvang en werk

Portegijs et al. (2006) gaan uitvoerig in op de opvattingen van de moeders over werken en de combinatie van werk en de zorg voor kinderen. Een van de conclusies van die studie is dat deze opvattingen van belang zijn bij het verklaren van de keuzes van de moeders. Het is echter de vraag of deze opvattingen bepalend zijn voor de keuze van de moeders of dat zij, omgekeerd, juist worden aangepast aan de, wellicht noodgedwongen, gemaakte keuzes. Hierdoor kunnen problemen ontstaan in de modellen (de opvattingen zijn dan endogeen, d.w.z. niet onafhankelijk van de gemaakte keuze). Dit kan de schattingsresultaten vertekenen. Om dit te onderzoeken zijn nadere analyses uitgevoerd (zie hoofdstuk 3 en Ooms en Van Gameren z.j.). Hieruit blijkt dat we niet kunnen uitsluiten dat er een probleem is met endogeniteit van de opvattingen. Daarom kiezen we hier voor het opnemen van andere variabelen om de effecten van de opvattingen mee te nemen. We kiezen kenmerken die weliswaar van invloed zijn op de opvattingen en de keuzes van de moeder, maar daar niet afhankelijk van zijn (niet endogeen). Het gaat om kenmerken van de sociale omgeving (bv. hoe gebruikelijk is het dat moeders werken of dat er formele of informele opvang wordt gebruikt). Uiteraard geven we aan in hoeverre deze aanpassing de conclusies van de eerdere publicatie veranderen.

Simulaties

Uit de modelanalyses in deze rapportage komen enkele factoren naar voren die de keuzes van moeders beïnvloeden. Het is interessant te weten hoe groot de invloed van die factoren is. Daarom voeren we simulaties uit met de empirische modellen. We vergelijken de waargenomen situatie met een situatie waarbij de waarde van een van de verklarende factoren is aangepast. De modellen berekenen dan de daaruit resulterende verandering in de participatie, het aantal gewerkte uren en het gebruik van kinderopvang. We richten ons bij de simulaties op factoren die een significante bijdrage leveren aan de verklaringsmodellen en die beïnvloedbaar zijn door beleidsmaatregelen. Daardoor kunnen we inzicht geven in de mogelijkheden om de participatie van moeders te vergroten.

Door veranderingen in de regelgeving, zoals de invoering van de Wet kinderopvang (Staatsblad 2004) en de motie-Van Aartsen/Bos (TK 2005/2006), komt de werkelijkheid niet meer overeen met de uitgangssituatie van de modellen. Hierdoor is het maken van ramingen van de arbeidsparticipatie van moeders en het gebruik van kinderopvang met de ontwikkelde modellen niet mogelijk. Wel kan met behulp van simulaties een indruk gegeven worden van de gevolgen die beleidswijzigingen hebben voor de keuzes van moeders.

2 Literatuur

2.1 Inleiding

In de internationale literatuur is veel te vinden over arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen en het gebruik van kinderopvang. Veel onderzoekers hebben modellen ontwikkeld om beslissingen hieromtrent te verklaren. In de volgende paragrafen bespreken we een aantal bevindingen uit de Nederlandse en internationale literatuur. We pretenderen niet dat dit overzicht compleet is; wel geeft het een indruk van de onderzoekslijnen in de literatuur. Meer uitgebreide overzichten kunnen worden gevonden in Blau en Currie (2004) en Doiron en Kalb (2004).

De modellen die in de internationale literatuur zijn ontwikkeld voor de arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen en het gebruik van kinderopvang verschillen op veel punten. Zo worden de arbeidsparticipatie en het gebruik van kinderopvang soms afzonderlijk en soms juist in combinatie bestudeerd (zie § 2.2). Ook kijkt de ene studie alleen naar moeders met een partner of juist naar alleenstaande moeders, en verschilt de afbakening van leeftijdsgroepen. In paragraaf 2.3 gaan we daarom in op de verschillende typen huishoudens en de leeftijdsgroepen van de kinderen. Paragraaf 2.4 bespreekt de factoren die de keuzes van moeders beïnvloeden. Op basis van de bevindingen uit de literatuur geven we vervolgens in paragraaf 2.5 aan welke keuzes we maken voor de modellen die we ontwikkelen voor de Nederlandse situatie.

2.2 Modellen voor arbeidsparticipatie en/of kinderopvang

Er is een zeer omvangrijke internationale literatuur over arbeidsparticipatie in het algemeen. Ook zijn er veel studies die toegespitst zijn op de arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen, de groep die wij hier bekijken. Sommige studies beperken zich tot alleen de arbeidsparticipatiebeslissing ofwel de keuze om al dan niet te werken. Dit wordt bijvoorbeeld gedaan door Connelly (1992), Kimmel (1998) en Gonzalez (2004). Wrohlich (2004) en Gustafsson en Stafford (1992) bezien niet alleen de keuze van de moeder om al dan niet te werken, maar betrekken in het onderzoek ook het aantal werkuren. (Averett et al. (1997) gaan een stap verder door het arbeidsaanbod in uren per jaar te schatten.

Er zijn ook onderzoekers die niet de arbeidsparticipatie van moeders met jonge kinderen bestuderen, maar alleen kijken naar het gebruik van kinderopvang. Zo schatten Hofferth en Wissoker (1992) de keuze tussen vier vormen van kinderopvang. Hierbij speelt de keuze om te werken een bijrol. Joesch en Hiedemann (2002) modelleren het gebruik van kinderopvang als ja/nee-beslissing, gecombineerd met het aantal uren opvang.

Omdat de keuze om kinderopvang te gebruiken gerelateerd is aan de keuze om te werken, worden in veel studies deze keuzes tezamen onderzocht. Del Boca et al. (2005) combineren bijvoorbeeld de arbeidsparticipatiebeslissing met de keuze voor het gebruik van (formeel) opvang. Ook Del Boca en Vuri (2007) modelleren de keuzes om te werken en al dan niet kinderopvang te gebruiken. Andr en (2003) en Chon e et al. (2003) combineren arbeidsparticipatie, onderverdeeld in categorieën (niet werken en werken met aantal uren in klassen), met de beslissing om wel of geen betaalde opvang te gebruiken.

Meer gedetailleerde modellen gaan in op de keuze tussen verschillende vormen van kinderopvang, veelal in combinatie met de participatiebeslissing. Heckman (1974) introduceert een model voor de arbeidsparticipatie en de soort opvang (formeel of informeel). Hierbij wordt er rekening mee gehouden dat de groep werkende moeders (wellicht) andere keuzes maakt dan de groep niet-werkende moeders zou doen. Powell (2002) en Tekin (2005) construeren een multinomiaal keuzemodel (een model waarin meer dan twee keuzemogelijkheden voorkomen). Zij combineren de keuze om al dan niet te werken met het al dan niet gebruiken van verschillende vormen van formele opvang.

Een andere onderzoekslijn bestudeert naast het aantal gewerkte uren ook het aantal uren dat kinderopvang gebruikt wordt. Zo combineert Lokshin (2004) de keuzes om te werken en opvang te gebruiken met de keuzes voor een aantal werkuren en het aantal uren opvang. Ribar (1992) kijkt niet naar het aantal gewerkte uren, maar bestudeert de arbeidsparticipatiebeslissing van de moeder samen met het aantal uren betaalde en onbetaalde kinderopvang. Duncan et al. (2001) formuleren een model voor de keuze om fulltime, parttime of niet te werken. Vervolgens bezien zij de keuze van de moeder om de hoeveelheid kinderopvang te beperken tot het aantal uren dat zij werkt of om meer uren te gebruiken.

Blau en Hagy (1998) hanteren een model dat niet alleen kijkt naar de keuze voor een bepaald aantal uren werk, maar ook naar de keuze van een aantal aspecten van de kinderopvang. De vorm en de kwaliteit van de opvang, de uren opvang en de uitgaven aan opvang worden in hun model expliciet geschat.

In de bovengenoemde literatuur wordt alleen gekeken naar de arbeidsmarktkeuzes van de moeders; het werken van vaders wordt in het algemeen als gegeven beschouwd. Dit wordt ingegeven door het feit dat de zorg voor kinderen veelal door de moeders wordt gedaan. Mannen werken, ook in Nederland, meestal fulltime en de relatie van hun werksituatie met de keuze voor kinderopvang wordt niet vaak onderzocht. Doiron en Kalb (2004) nemen echter ook de arbeidsparticipatie van mannen in hun model op. Zij bestuderen de participatie van mannen en vrouwen in verschillende categorieën (een combinatie van elf urenklassen voor vrouwen, met zes urenklassen voor hun eventuele partner) en de keuze voor formele of informele kinderopvang. Ook Parera-Nicolau en Mumford (2005) betrekken het gedrag van mannen in hun analyses. Zij combineren de werksituatie van moeders en vaders met verschillende categorieën van het aantal uren formele kinderopvang.

2.3 Afbakening van huishoudens en leeftijden van de kinderen

Bij het afbakenen van de huishoudens wordt vaak een verschil gemaakt tussen moeders met een partner en alleenstaande moeders. De meeste modellen worden geschat voor moeders met een partner, onder andere door Heckman (1974), Connelly (1992) en Parera-Nicolau en Mumford (2005). Daarentegen schatten Connelly en Kimmel (2001), Andr en (2003) en Tekin (2005) juist modellen voor alleenstaande moeders. Soms worden er twee (vergelijkbare) modellen geschat voor de twee groepen en worden deze vergeleken, zoals bij Doiron en Kalb (2004) en Duncan et al. (2001). Ook wordt soms  en model geschat voor alle moeders. Dit doen bijvoorbeeld Hofferth en Wissoker (1992), Kimmel (1998) en Lokshin (2004).

Bij de keuze van de huishoudens is de leeftijd van de kinderen eveneens een belangrijke factor. De gehanteerde leeftijdsgrenzen hangen vaak samen met de leeftijd waarop de kinderen naar school gaan, of van school veranderen (van basisonderwijs naar middelbaar onderwijs). In Nederland gaan de meeste kinderen met 4 jaar naar school. Dit betekent dat voor Nederland vaak een onderscheid wordt gemaakt tussen huishoudens met kinderen tot 4 jaar en met kinderen van 4 tot en met 12 jaar. In andere landen liggen deze grenzen meestal anders (EC 2007). Zo gaat in Frankrijk, Duitsland en België de leerplicht weliswaar op 6-jarige leeftijd in, maar gaan de kinderen meestal al veel eerder naar school. In Frankrijk kunnen ze vanaf 2 jaar terecht, in België vanaf 2,5 jaar en in Duitsland vanaf 3 jaar. In Engeland begint de leerplicht met 5 jaar, net zoals in Nederland, maar gaan de meeste kinderen vanaf 3 jaar naar school. In Zweden ligt de grens voor de leerplicht bij 7 jaar, maar de meeste kinderen beginnen een jaar eerder. Daarnaast maken veel Zweedse gezinnen gebruik van opvang voor jongere kinderen, vaak op een voorschool.

Soms wordt in de modellen geen onderscheid gemaakt tussen kinderen in de voorschoolse leeftijd en kinderen op de basisschool, zoals bij Tekin (2005) en Ribar (1992) voor de Verenigde Staten, Duncan et al. (2001) voor Groot-Brittannië, Doiron en Kalb (2004) voor Australië en Andr en (2003) voor Zweden. Maassen van den Brink en Groot (1997) en Hallberg en Klevmarken (2003) kijken, voor respectievelijk Nederland en Zweden, naar huishoudens met kinderen ongeacht de leeftijd (tot 18 jaar). Gonzalez (2004) vergelijkt vijftien landen met betrekking tot de arbeidsparticipatie van alleenstaande moeders, waarbij de leeftijd van het kind niet uitmaakt (tot 18 jaar). Het is opvallend dat studies die alleen kijken naar moeders met basisschoolkinderen heel schaars zijn. In de meeste gevallen worden ook huishoudens meege‐nomen met kinderen die nog niet naar school gaan.

2.4 Factoren die de keuzes beinvloeden

In deze paragraaf bespreken we welke factoren, volgens de literatuur, van invloed zijn op de beslissingen ten aanzien van werk en kinderopvang. We bespreken vooral economische literatuur die zich concentreert op de effecten van inkomen en prijzen

op de beslissingen. We besteden daarnaast ook aandacht aan aspecten uit andere disciplines, zoals de kwaliteit van de opvang en de rol die opvattingen spelen in de besluitvorming.

Economische factoren

Belangrijke variabelen in economische modellen voor arbeidsparticipatie van moeders en kinderopvang zijn het loon van de moeder, het overig inkomen van het huishouden (inclusief het inkomen van de eventuele partner) en de prijs van kinderopvang.

Powell (2002) en Ribar (1992) constateren dat een hoger uurloon een positief effect heeft op de keuze van de moeder om te werken. Tekin (2005) onderkent dat de keuze van moeders beïnvloed wordt door hun verdiensten, maar kijkt niet expliciet naar het effect daarvan. Gebaseerd op een meta-analyse vinden Evers et al. (2005) dat de invloed van het loon op de participatiebeslissing bij Nederlandse vrouwen iets groter is dan bij Amerikaanse moeders. In het algemeen concludeert men dat een hoger uurloon de kans om te werken vergroot. De effecten op het aantal gewerkte uren verschillen tussen studies: een hoger uurloon kan het aantal uren dat gewerkt wordt doen afnemen (er kan immers met minder werken evenveel worden verdiend; zie bv. Parera-Nicolau en Mumford 2005) of doen toenemen (meer inkomen is beter).

Maassen van den Brink en Groot (1997) vinden dat een hoger overig huishoudinkomen (het niet-arbeidsinkomen van de moeders, vooral het inkomen van de partner) de kans op arbeidsdeelname van de moeder verkleint. Dit is een effect dat vrij algemeen wordt gevonden. Gustafsson en Stafford (1992), daarentegen, vinden dit effect niet in hun onderzoek naar de keuzes van Zweedse moeders.

Een andere belangrijke variabele in de economische literatuur is de prijs van kinderopvang. Powell (2002) geeft aan dat bij een hogere prijs van een opvangvorm, het gebruik van deze vorm zal afnemen (kindercentrum of oppas). Tekin (2005) concludeert dat een lagere prijs van formele kinderopvang (via subsidies) leidt tot een hogere arbeidsparticipatie van alleenstaande moeders en een hoger gebruik van formele kinderopvang. Joesch en Hiedemann (2002) vinden echter een negatief effect van de prijs op de gebruikte uren kinderopvang. De prijs heeft volgens hen geen invloed op de keuze om opvang te gebruiken. Zo geeft hun onderzoek aan dat 43% van de ouders in de Verenigde Staten nooit kinderopvang (door niet-familieleden) zal gebruiken, zelfs niet als het gratis zou zijn.

Bij andere modellen wordt het inkomen van de moeder gecorrigeerd voor de prijs die betaald moet worden (Jongen en Van Vuuren 2004; Graafland 2000). Deze modellering veronderstelt dat de kosten voor de opvang vooral uit het inkomen van de moeder worden betaald en dat deze kosten dus niet gerelateerd worden aan het totale huishoudinkomen. Daarnaast veronderstelt deze aanname dat de reactie van de moeder op een verhoging van het uurloon eenzelfde effect heeft op haar keuzes als een vergelijkbare verlaging van de kosten van kinderopvang. Onderzoek voor Nederland laat echter zien dat de subsidies voor kinderopvang een kleiner effect hebben op de arbeidsparticipatie dan een stijging van het uurloon. Het effect van

de prijs van kinderopvang op de participatiebeslissing is soms niet significant (zie bv. Maassen van den Brink 1994, Graafland 2000 en Wetzels 2005). Wel vermindert volgens Maassen van den Brink (1994) een hogere prijs het gebruik van kinderopvang. Jongen en Van Vuuren (2004) concluderen, door modellering via het inkomen, dat kinderopvangsubsidies leiden tot meer gebruik van formele opvang en meer uren werk van de moeder.

Kwaliteit

De beslissingen van ouders met betrekking tot kinderopvang zijn niet alleen op financiële overwegingen gebaseerd. Ouders willen het beste voor hun kinderen en daarom is de kwaliteit van kinderopvangarrangementen mogelijk een belangrijke factor bij beslissingen ten aanzien van werk en kinderopvang. Sommige onderzoeken houden daar expliciet rekening mee (bv. Hofferth en Wissoker 1992; Ribar 1995; Blau en Hagy 1998). Hofferth en Wissoker (1992) gebruiken als maat voor de kwaliteit van de formele opvang het aantal kinderen per leidster. Blau en Hagy (1998) en Joesch en Hiedemann (2002) hanteren de groeps grootte en de opleiding van de verzorgers als maat. Ook Ribar (1995) kijkt naar de voorgeschreven kind/stafverhouding; daarnaast kijkt hij naar de controle van het personeel op een eventueel strafblad en de regulering door de lokale overheid. Er is echter geen eenduidig antwoord op de vraag hoe de kwaliteit moet worden waargenomen of gemeten.

Een aan de kwaliteit gerelateerde vraag is of zorg door een professioneel kindercentrum dan wel informele zorg beter of slechter is dan zorg door de eigen ouders. Het debat over de voor- en nadelen van opvang voor de ontwikkeling van kinderen is nog allerm minst afgesloten. Kinderen die van kleins af aan verzorgd zijn door anderen dan de moeder of vader lijken iets agressiever en assertiever dan andere kinderen, maar de meeste verschillen verdwijnen als er wordt gecorrigeerd voor de kwaliteit van de opvang (Lamb 1997). Verder wordt aangetoond dat kinderen in opvang van hoge kwaliteit hogere niveaus bereiken bij taalontwikkeling en intellectuele vaardigheden dan kinderen in opvang van lage kwaliteit. Ook lijken de cognitieve en academische vaardigheden van kinderen beter te zijn ontwikkeld (in ieder geval niet minder goed) als zij zijn opgevangen buiten het gezin (Huston 2000; Lee 2005; Averett et al. 2005; Gregg et al. 2005). Het schaarse onderzoek in Nederland vindt echter geen significante effecten in positieve of negatieve zin (Van IJzendoorn et al. 2004). Het beeld dat uit de literatuur naar voren komt, is dat zorg door anderen dan de ouders niet nadelig is voor de ontwikkeling van het kind, mits de opvang een hoge kwaliteit heeft. De literatuur leidt echter (nog) niet tot eenduidige conclusies.

Houdingen en opvattingen

Zelfs als onderzoek zou aantonen dat formele kinderopvang alleen positieve effecten heeft, zullen niet alle moeders hun kinderen toevertrouwen aan een kindercentrum of gastouder. De keus om te werken en om opvang te gebruiken wordt, naast de eerdergenoemde economische factoren, ook door allerlei andere factoren beïnvloed, zoals normen en waarden.

Zo concluderen Evans en Kelley (2002) dat een positieve houding ten opzichte van kinderopvang het werken van Australische moeders bevordert. Verder concluderen ze dat sociaaleconomische factoren zoals leeftijd, opleiding, gezinsinkomen en religie van invloed zijn op de houding ten opzichte van kinderopvang. Moeders die de institutionele kinderopvang als onschadelijk zien, zullen meer uren willen werken. Dit geldt volgens Portegijs et al. (2006) ook voor de Nederlandse situatie.

Fagnani (2002) beargumenteert dat de grote verschillen tussen de arbeidsparticipatie van vrouwen in Frankrijk en voormalig West-Duitsland veroorzaakt worden door verschillen in de wens om werk en de zorg voor kinderen te combineren en in de houding ten opzichte van kinderopvang. Fagnani stelt dat Frankrijk een veel langere traditie van collectieve kinderopvang heeft dan West-Duitsland. Dit heeft effect op de huidige opvattingen over kinderopvang. De gedachte dat kleine kinderen bij hun moeder moeten zijn is in West-Duitsland veel meer gemeengoed dan in Frankrijk, terwijl Franse moeders meer de voordelen van formele kinderopvang zien (Fagnani 2002). Kremer (2005) komt tot de conclusie dat verschillen in het beleid tussen landen een verklaring kunnen zijn voor de verschillen in kinderopvang en arbeidsparticipatie. Het betreft bijvoorbeeld verschillen in financiële instrumenten en verloffaciliteiten. Volgens Kremer houden de verschillen verband met opvattingen over de ideale zorg voor kinderen.

Culturele factoren, opvattingen over het effect van kinderopvang op de ontwikkeling van kinderen, en houdingen ten aanzien van arbeidsparticipatie worden zelden opgenomen in de economische studies. Daarentegen is in de sociale wetenschappen de invloed van normen, waarden en opvattingen op individueel gedrag wel een belangrijk onderwerp. Vaak worden die factoren gezien als de drijvende kracht achter beslissingen (zie bv. Van Deth en Scarbrough 1995, Pfau-Effinger 1998 en Hakim 2000). Experimentele onderzoeken laten zien dat psychologische factoren de economische beslissingen beïnvloeden (Rabin 2002; Fehr en Falk 2002). Anderen benadrukken dat via individuele voorkeuren ook culturele factoren in de economische modellen worden ingebracht (Bowles 1998). De belangstelling voor niet-economische, vaak subjectieve factoren in de economie groeit. Zeker in de markt voor kinderopvang kunnen we verwachten dat zulke factoren doorslaggevend zijn. Slechts weinig mensen zullen beslissingen over de zorg voor hun kinderen puur op economische overwegingen baseren. Portegijs et al. (2006) besteden daarom veel aandacht aan de invloed van opvattingen op de keuzes van Nederlandse moeders.

Ben eenvoudige verklaring voor het ontbreken van opvattingen over arbeid en kinderopvang in empirisch economisch onderzoek is dat er in het algemeen geen gegevensbestanden beschikbaar zijn die, naast economische variabelen zoals prijzen en arbeidsmarktgedrag, ook gegevens over opvattingen en houdingen bevatten. Daarnaast wordt betwijfeld of zulke subjectieve gegevens wel betrouwbaar zijn. Enerzijds kunnen de opvattingen van invloed zijn geweest op de genomen beslissingen, maar anderzijds kunnen ze door de beslissingen zijn beïnvloed. Echter, aangenomen dat er een relatie bestaat tussen opvattingen en keuzes, dan is het belangrijk om ver-

schillen in opvattingen te analyseren, tezamen met andere factoren die van invloed zijn op beslissingen omtrent arbeidsparticipatie en kinderopvang. Een voorbeeld van dit type onderzoek is de studie van Morren (2006), waarin de invloed van normen en opvattingen op het gebruik van kinderopvang wordt onderzocht. Zij analyseert de rol van het vertrouwen in kinderopvang, de sociale normen en de eigen economische overwegingen bij het vormen van persoonlijke opvattingen, voorkeuren en keuzes.

2.5 Conclusies voor de modellen in deze studie

Op basis van de literatuur maken we een aantal keuzes ten aanzien van de modellering van de arbeidsparticipatie van moeders en het gebruik van kinderopvang.

Modellen voor arbeidsparticipatie en/of kinderopvang

In de literatuur worden zowel de participatie als het aantal uren werk en het gebruik van opvang bestudeerd. Het leggen van een relatie tussen al deze elementen is echter zeer complex en valt buiten de mogelijkheden van deze studie. Net als in Portegijs et al. (2006) ontwikkelen we daarom twee afzonderlijke modellen. Het eerste model verklaart de arbeidsparticipatie en het aantal uren werk per week. Hiervoor gebruiken we een zogenaamd Heckman-selectiemodel, dat rekening houdt met de mogelijkheid dat werkende moeders (wellicht) andere keuzes maken dan niet-werkende moeders wanneer zij zouden werken (Heckman 1979). Het tweede model combineert de arbeidsparticipatiebeslissing met de kinderopvangkeuze. Hierbij onderscheiden we informele en formele kinderopvang. We gebruiken een multinomiaal logitmodel, waarin de keuzes voor verschillende combinaties van werken en opvang simultaan worden geanalyseerd (zie bv. Kennedy 1998: 275 e.v.).

Afbakening van huishoudens en leeftijden van de kinderen

Bij de keuze van de groep huishoudens die we bestuderen worden we beperkt door de samenstelling van het databestand (zie hoofdstuk 3). Het beschikbare bestand (GKO'04) bevat gegevens over moeders met en zonder partner, allen met kinderen onder de 13 jaar. Het aandeel alleenstaande moeders in de steekproef is te gering om voor hen een afzonderlijk model te schatten. We nemen daarom de groep alleenstaande moeders mee bij het schatten van de modellen, waarbij we de aanwezigheid van een partner opnemen bij de verklarende variabelen als kenmerk van het huishouden.

In de internationale literatuur speelt bij het kiezen van de onderzoeksgroep de leeftijd waarop kinderen leerplichtig zijn of van schooltype veranderen een grote rol. Dat is ook hier het geval. Omdat de keuzes voor schoolgaande kinderen anders kunnen zijn dan voor jongere kinderen, construeren we verschillende modellen voor huishoudens met kinderen tot 4 jaar en huishoudens met oudere kinderen (4-12 jaar). In de modellen wordt rekening gehouden met de aanwezigheid van kinderen in de andere leeftijdscategorie.

Factoren die de keuzes beïnvloeden

Uit de literatuur komt naar voren dat vele van de gebruikelijke sociaaleconomische factoren, zoals leeftijd, huishoudsamenstelling en inkomen, een rol spelen bij de besluitvorming over werk en kinderopvang. In het economische onderzoek is een belangrijke rol weggelegd voor de prijs van opvang en het uurloon van de moeder. In onze empirische analyse houden we rekening met een mogelijk verschil in de effecten van lonen en prijzen op de beslissingen van huishoudens.

Verder zijn er aanwijzingen dat de opvattingen van moeders mede bepalend zijn voor de gemaakte keuzes. Daarom moeten deze opvattingen meegenomen worden in de modellen. Hierbij is het van belang na te gaan of de gegevens over de opvattingen betrouwbaar zijn. Als de opvattingen worden beïnvloed door de gemaakte keuzes, spreken we van endogeniteit van de opvattingen en kunnen ze niet rechtstreeks als verklarende variabelen in de modellen worden gebruikt (zie ook Ooms en Van Gameren z.j.). In hoofdstuk 3 komen we hierop terug.

Hoewel de kwaliteit van kinderopvang wellicht een verklaring kan bieden voor de gemaakte keuzes, is de literatuur hier niet erg stellig over. De door ons gebruikte gegevens bevatten geen informatie over de kwaliteit van de opvang, zodat we dit noodgedwongen buiten de analyses moeten houden.

3 Gegevens kinderopvang 2004

3.1 Het gegevensbestand

In dit hoofdstuk gaan we in op het bestand waarop de analyses in dit rapport zijn gebaseerd. Dit bestand ligt ook ten grondslag aan de analyses in Portegijs et al. (2006). De gegevens zijn verzameld met een schriftelijke vragenlijst onder moeders met een of meer kinderen tot en met 12 jaar. De moeders werden daarin bevraagd over allerlei aspecten van kinderopvang, zoals opvattingen over kinderopvang, de kinderopvangmogelijkheden in hun omgeving, het gebruik van kinderopvang en de kosten die zij daarvoor maken. Ook werden vragen gesteld over hun arbeidsloopbaan en hun opvattingen over werken en de zorg voor kinderen. Daarnaast bevatte de enquête vragen over achtergrondkenmerken zoals de leeftijd en het opleidingsniveau van de moeder en de samenstelling van het huishoudinkomen. De vragenlijst is via de website van het SCP in te zien (www.scp.nl/hoehetwerktmetkinderen). Voor een uitgebreide beschrijving van het databestand wordt verwezen naar Portegijs et al. (2006).

De steekproef voor het onderzoek is getrokken uit verschillende panels van GfK PanelServices Benelux. In april 2004 is aan 2500 moeders uit deze panels een schriftelijke vragenlijst opgestuurd. Ongeveer 80% heeft de vragenlijst ingevuld geretourneerd. Voor de analyses waren 1870 huishoudens bruikbaar.¹ Dit bestand wordt aangeduid met GKO'04 (Gebruik kinderopvang 2004).

Tabel 3.1

Huishoudens met kinderen, naar leeftijdsgroep, 2004 (in absolute aantallen en procenten)

	aantal huishoudens	percentage huishoudens
huishoudens met alleen kinderen 0-3 jaar	370	19,8
huishoudens met alleen kinderen 4-12 jaar	1114	59,6
huishoudens met kinderen 0-3 jaar én kinderen 4-12 jaar	386	20,6
alle huishoudens	1870	100

Bron: SCP (GKO'04)

Tabel 3.1 laat zien dat van de bruikbare respondenten ruim 40% (19,8 + 20,6) kinderen van 0 tot 3 jaar had en ruim 80% (59,6 + 20,6) kinderen in de basisschoolleeftijd (4-12 jaar). Bijna 21% van de huishoudens had kinderen in beide leeftijdsklassen. In dit rapport bestuderen we de groepen huishoudens met kinderen van 0-3 jaar en van 4-12 jaar afzonderlijk. Dit betekent dat huishoudens met kinderen in beide leeftijdsklassen bij beide groepen ondergebracht worden. Omdat het aantal waarnemingen van huishoudens met alleen 0-3-jarige kinderen en huishoudens met

kinderen in beide leeftijdsklassen vrij klein is, zijn de resultaten van de analyses niet erg betrouwbaar. Daarom worden geen modellen doorgerekend voor deze groepen afzonderlijk.

3.2 Arbeidsparticipatie en gebruik kinderopvang

Centraal in dit rapport staan de keuzes van moeders om te werken en om daarbij al dan niet gebruik te maken van kinderopvang. Tot de werkenden behoren in dit onderzoek alle vrouwen die minstens 1 uur per week betaalde arbeid verrichten (zie tabel 3.2).

Tabel 3.2

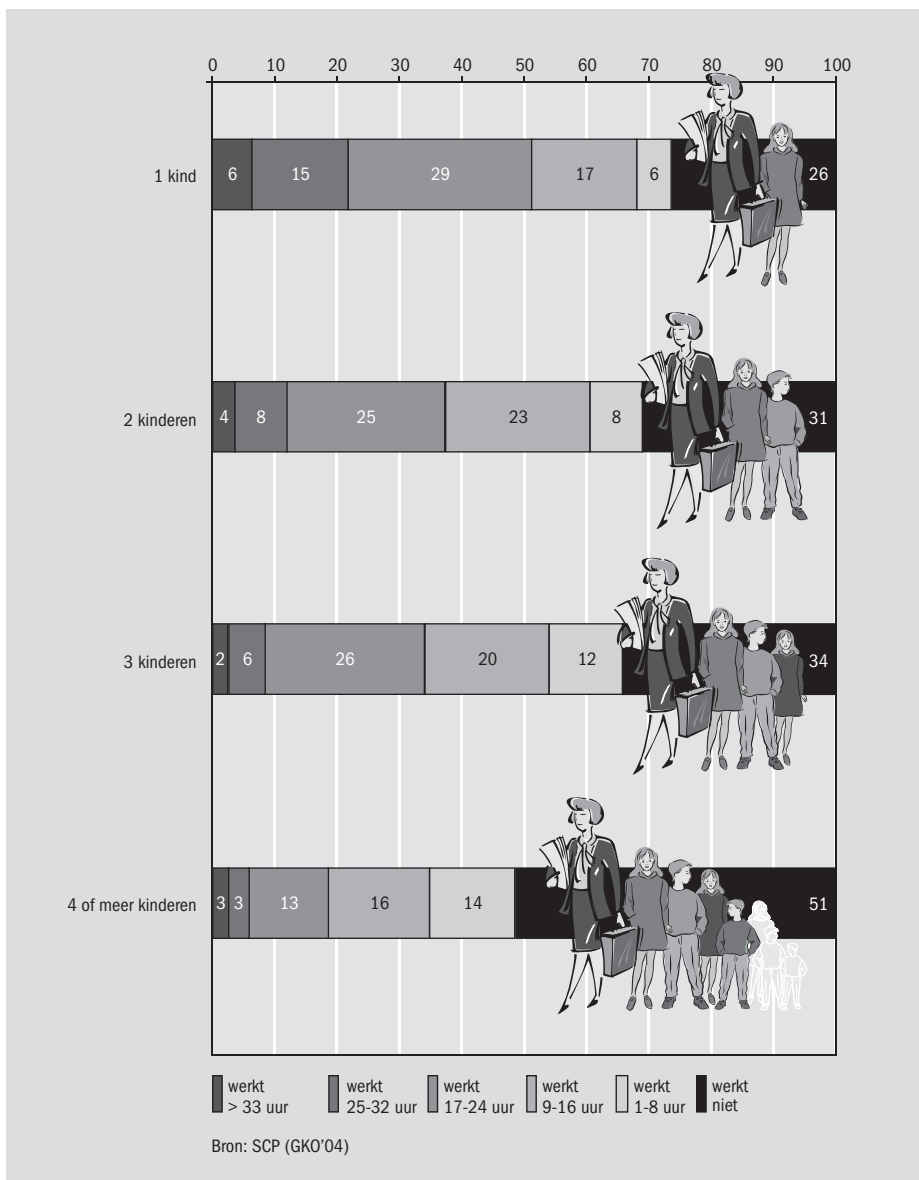
Arbeidsdeelname en gemiddeld aantal uren werk per week, moeders met kinderen van 0-12 jaar, naar leeftijdsgroep van de kinderen, 2004 (in procenten en uren)

	percentage werkende moeders in de categorie	uren werk van de werkenden
huishoudens met alleen kinderen 0-3 jaar	72,1	20,9
huishoudens met alleen kinderen 4-12 jaar	68,9	18,8
huishoudens met kinderen 0-3 jaar én kinderen 4-12 jaar	62,2	17,3
huishoudens met kinderen 0-3 jaar	67,1	19,9
huishoudens met kinderen 4-12 jaar	67,2	18,2
alle huishoudens	68,2	18,9

Bron: SCP (GKO'04)

Ongeveer 68% van de moeders met kinderen van 0 tot 12 jaar heeft een baan. De verschillen tussen de moeders met kinderen van 0-3 jaar en die van 4-12 jaar zijn klein. Wel blijkt dat moeders met kinderen in beide leeftijdsklassen relatief minder vaak (62%) en moeders met alleen basisschoolkinderen relatief vaker (72%) werken. Gemiddeld werken de moeders met een baan ongeveer 19 uur per week. Moeders met kinderen van 0-3 jaar werken in het algemeen meer uren per week dan moeders met kinderen op de basisschool. De moeders met kinderen in beide leeftijdsklassen werken gemiddeld de minste uren per week.² Uit figuur 3.1 blijkt dat hoe meer kinderen er in het huishouden zijn, hoe vaker er niet wordt gewerkt. Ook is het aantal uren dat gewerkt wordt lager als er meerdere kinderen in het huishouden zijn. In huishoudens met één kind werkt ongeveer 50% van de moeders meer dan 16 uur, terwijl in huishoudens met vier kinderen ongeveer 50% van de moeders niet werkt. Daarnaast gebruiken werkende moeders ook minder vaak formele of informele opvang naar mate zij meer kinderen hebben.

Figuur 3.1
Arbeidsdeelname in uren, naar aantal kinderen, 2004 (in procenten)

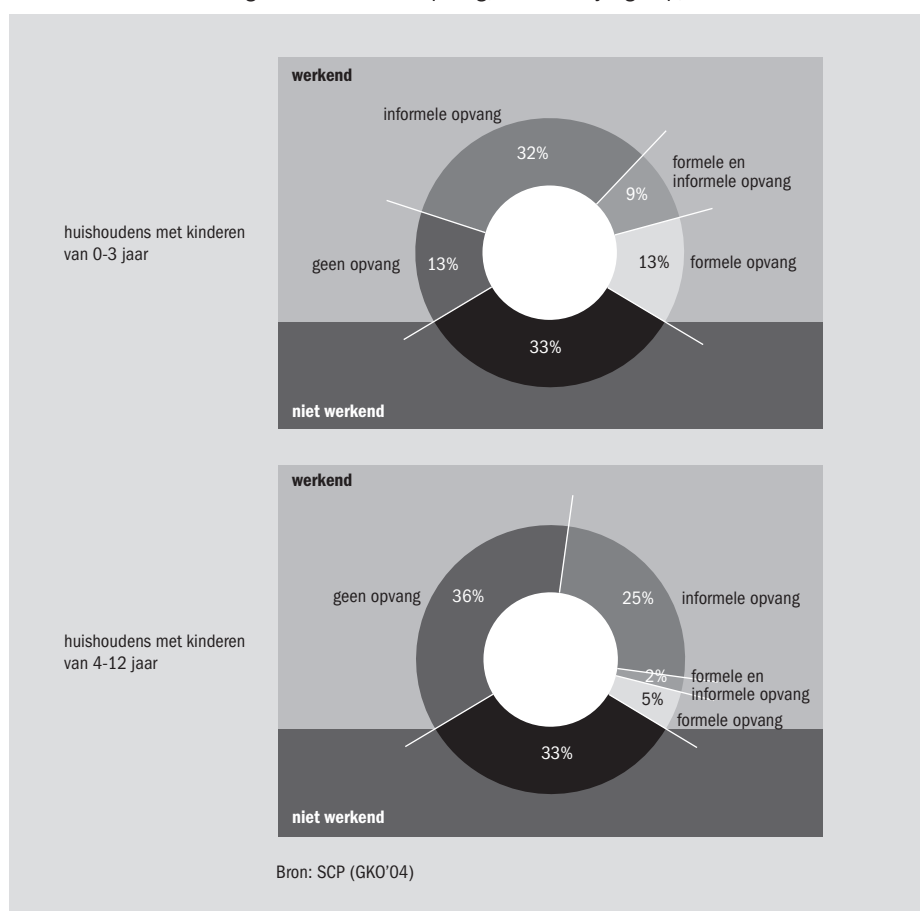
De (werkende) moeders kunnen al dan niet gebruik maken van kinderopvang. In de vragenlijst is gevraagd naar het gebruik en de kosten van verschillende soorten opvang, te weten: opvang door grootouders, andere familie of bekenden, zelfgezochte oppas, kindercentrum en gastouders. We maken daarbij onderscheid tussen informele en formele opvang. Onder informele opvang verstaan we opvang door

grootouders, andere familie of bekenden of een zelfgezochte oppas. Voor deze opvangvormen kan al dan niet betaald worden. Formele opvang omvat de heledag-opvang op een kinderdagverblijf voor 0-3-jarigen, de buitenschoolse opvang voor basisschoolkinderen (4-12-jarigen) en de gastouderopvang. Voor deze opvangvormen wordt altijd door de ouders betaald. Tegelijkertijd krijgen ze hiervoor meestal subsidie van de overheid en soms een vergoeding van de werkgever.

Sommige huishoudens gebruiken meer dan een vorm van kinderopvang. Met name de opvang door grootouders wordt nogal eens gecombineerd met andere vormen (zie Portegijs et al. 2006: hoofdstuk 3). Figuur 3.2 geeft een overzicht van het gebruik van de verschillende soorten opvang.

Figuur 3.2

Arbeidsdeelname en het gebruik van kinderopvang, naar leeftijdsgroep, 2004

Zoals aangegeven in hoofdstuk 1 bestuderen we alleen het gebruik van opvang in verband met werk. Niet-werkende moeders worden daarom in deze studie ook gezien als niet-gebruikers. Het aandeel niet-werkende moeders bedraagt voor de huishoudens met kinderen in beide leeftijdsklassen ongeveer 33% (zie tabel 3.2 en figuur 3.2). Niet alle werkende moeders maken gebruik van kinderopvang: een derde van de moeders met kinderen van 4-12 jaar werkt en vangt haar kinderen zelf of samen met haar partner op, en 13% van de moeders met kinderen van 0-3 jaar maakt geen gebruik van kinderopvang. Dit verschil is niet zo vreemd, omdat de moeders met oudere kinderen tijdens de schooluren kunnen werken. De moeders met jonge kinderen gebruiken daardoor relatief vaak opvang: 32 % gebruikt alleen informele opvang, 9% gebruikt zowel informele als formele opvang en 13% gebruikt alleen formele opvang. Vooral het aandeel huishoudens met basisschoolkinderen dat voor hen formele opvang gebruikt is klein (2% formele en informele opvang; 5% alleen formele opvang). Ruim een kwart van de huishoudens maakt alleen gebruik van informele opvang voor basisschoolkinderen.

Omdat de groep die opvangvormen combineert erg klein is en daardoor de resultaten van het model minder betrouwbaar worden, nemen we deze groep samen met de gebruikers van alleen formele opvang.

3.3 Berekening van uurloon en prijs opvang

Om de analyses te kunnen uitvoeren is het nodig dat we voor alle moeders een uurloon weten, ook voor de moeders die niet werken. Daarom wordt het zogenoemde potentiële uurloon berekend. Dit is het uurloon dat de moeders zouden kunnen verdienen wanneer zij twintig uur per week zouden werken. Hierbij wordt rekening gehouden met onder andere leeftijd en opleiding. Om dit potentiële uurloon te berekenen wordt de relatie geschat tussen het uurloon van de werkende moeders en diverse eigenschappen, waaronder haar leeftijd, opleiding en de huishoudensamenstelling. De modellering en de schattingsresultaten van deze loonvergelijking zijn opgenomen in bijlage A.

Op basis van deze loonvergelijking voorspellen we voor alle vrouwen het potentiële uurloon. We nemen aan dat zij geen onregelmatige werkdagen hebben. Ook voor de werkende vrouwen hanteren we in de analyses het potentiële uurloon in plaats van het werkelijk verdiende uurloon. Hierdoor worden de verschillen tussen beide groepen verminderd. De waarden van de resulterende variabele worden beschreven in paragraaf 3.5. Om problemen met multicollineariteit te vermijden gebruiken we in de verdere analyses opleiding – een belangrijke determinant van het potentiële uurloon – níét als verklarende variabele.

In de analyses is ook een rol weggelegd voor de prijs die huishoudens per uur moeten betalen voor formele opvang. Voor informele opvang wordt soms wel en soms niet betaald. Vooral grootouders vangen kinderen vaak onbetaald op. In het multinomiale model onderscheiden we alleen formele en informele opvang. Door de verschillen

in prijs bij informele opvang en vooral door het relatief grote aandeel onbetaalde opvang, is het lastig om met deze prijs rekening te houden. Het is niet mogelijk om in te schatten wanneer de opvang betaald of onbetaald zou zijn wanneer hier in werkelijkheid geen gebruik van wordt gemaakt. Bovendien blijkt de prijs per uur informele opvang (als er wel betaald wordt) vooral samen te hangen met het aantal kinderen in het huishouden. Hoe meer kinderen er zijn, hoe lager de prijs per uur betaalde opvang per kind.³ Omdat in de modellen al rechtstreeks rekening wordt gehouden met de effecten van de aanwezigheid van meerdere kinderen in het huishouden, gebruiken we alleen de prijs van formele opvang als verklarende variabele en laten we de prijs van informele opvang buiten beschouwing.

Voor gebruikers van formele opvang is de prijs bekend, zodat, analoog aan de berekening van het potentiële uurloon, hiervoor een vergelijking kan worden geschat. De prijs van formele opvang voor 0-3-jarigen (kinderdagverblijf) wijkt af van de prijs voor 4-12-jarigen (buitenschoolse opvang).⁴ Daarom analyseren en voorspellen we voor de beide leeftijdsgroepen de prijs voor formele opvang afzonderlijk. Hiervoor relateren we voor de huishoudens die opvang gebruiken en waarvoor de prijs bekend is, de prijs per uur opvang aan kenmerken van de huishoudens, zoals de huishoudsamenstelling. Vervolgens wordt voor alle huishoudens voorspeld wat zij zouden moeten betalen per uur formele opvang wanneer zij die zouden gebruiken. De modellering en de schattingsresultaten zijn opgenomen in bijlage A.

3.4 Endogeniteit en de keuze van verklarende variabelen

In de modellen die we in deze studie analyseren worden de arbeidsparticipatie en het gebruik van kinderopvang gerelateerd aan verklarende variabelen. Deze verklarende variabelen worden verondersteld exogeen te zijn, dat wil zeggen dat zij niet afhangen van de gemaakte keuzes omtrent werk en kinderopvang, maar deze juist beïnvloeden. In Portegijs et al. (2006) zijn variabelen geconstrueerd die de opvattingen over werk en de zorg voor kinderen weerspiegelen; zie bijlage B voor de constructie van deze variabelen. In het rapport van Portegijs et al. zijn deze opvattingen als verklarende variabelen opgenomen en spelen daar een belangrijke rol. De vraag is echter of deze variabelen wel exogeen zijn, of dat ze worden aangepast aan de gemaakte keuzes en dus endogeen zijn in de modellen die de keuzes verklaren. Wanneer een moeder een bepaalde keuze eigenlijk ongewenst vindt, maar deze noodgedwongen toch maakt, kan ze achteraf geneigd zijn haar mening hierover aan te passen. In dat geval is de betreffende opvatting eerder gevolg dan oorzaak van de keuze en geeft de geschatte relatie tussen de opvatting en keuze geen oorzakelijk verband weer. Het opnemen van endogene verklarende variabelen geeft aldus een vertekend beeld van de werkelijke relaties. Hier bespreken we hoe we met dit endogeniteitsprobleem omgaan.

Als het vermoeden bestaat dat een of meerdere verklarende variabelen endogeen zijn (hier dus de opvattingen), kan er in veel modellen een zogenaamde instrumentele-variabelenmethode (IV-methode) gebruikt worden om toch betrouwbare schattingen

van de werkelijke effecten te verkrijgen. De endogene variabelen worden dan vervangen door schattingen gebaseerd op zogenoemde instrumenten die niet worden beïnvloed door de afhankelijke variabele in het model, maar wel een grote samenhang vertonen met de endogene variabelen. Zie Wooldridge (2002) voor een uitgebreide beschrijving van de IV-methode. Voor de modellen die we hier willen schatten zijn echter geen IV-methoden beschikbaar. De endogeniteit van de opvattingen van moeders met 0-3-jarige kinderen is door Ooms en Van Gameren (z.j.) bestudeerd voor onderdelen van de modellen (met name arbeidsparticipatie en uren werk).

Sociale normen zijn van invloed op opvattingen van mensen (zie bv. Lindbeck et al. 1999). De sociale omgeving op een bepaald tijdstip is te beschouwen als een vast gegeven voor de moeder, waarop zij geen invloed heeft; daardoor kunnen de sociale normen als exogeen worden beschouwd. Moeders zullen wel worden beïnvloed door het gedrag en de mening van de mensen in hun omgeving. Van Dijk (1994) en Morren (2006) vinden bijvoorbeeld dat normen een belangrijke rol spelen bij de beslissingen omtrent kinderopvang. Daarom kiezen we ze hier als instrumenten voor variabelen die de sociale normen weerspiegelen. Zo nemen we mee of het al dan niet gebruikelijk is dat moeders werken of dat formele of informele kinderopvang wordt gebruikt. Ook kijken we naar de werk- en opvangkeuzes die de moeder van de respondent (nu dus de oma van de kinderen) vroeger maakte: werkte zij, was zij thuis na school of zorgde iemand anders voor de kinderen? Ook de stedelijkheidsgraad is een indicator voor de opvattingen van de omgeving: in stedelijke gebieden denkt men wellicht anders over werkende moeders en kinderopvang dan in niet-stedelijke gebieden. Paragraaf 3.5 geeft een overzicht van de gekozen variabelen (omgevingskenmerken).

In bijlage C vergelijken we de resultaten van verschillende varianten van de modellen, om een indruk te krijgen van de gevolgen van het vervangen van de endogene opvattingen door de instrumenten. We vergelijken de resultaten van de modellen zoals deze in de empirische hoofdstukken worden gepresenteerd – dus met de instrumenten als verklarende variabelen – met de resultaten voor modellen zonder de instrumenten, en met modellen waarbij niet de instrumenten maar de (endogene) opvattingen worden opgenomen. De parameterwaarden van de verklarende variabelen die in alle modellen zijn opgenomen, zoals de huishoudsituatie, verschillen nauwelijks tussen deze modellen. De conclusie is dat de opvattingen weliswaar endogeen zijn, maar dat dit de schattingsresultaten van de overige variabelen niet vertekent. Door de endogeniteit van de opvattingen zijn de geschatte parameters in dat model echter niet betrouwbaar. Dat betekent dat de analyses in Portegijs et al. (2006) weliswaar technisch gezien niet helemaal zuiver zijn, maar dat de resultaten wel degelijk betekenis hebben. Volgens de in Ooms en Van Gameren (z.j.) geteste modellen zijn deze resultaten ook terug te voeren op de instrumenten. De effecten van de overige variabelen in de modellen worden door deze keuze niet aangetast.

De resultaten van de deelanalyses met IV-methoden suggereren sterk dat de endogeniteit van de opvattingen een probleem vormt in de keuzes van de moeders. We gaan er daarom van uit dat er ook bij de hier gerapporteerde modellen een

endogeniteitsprobleem is, ook al kunnen we dat niet formeel nagaan. Op basis van deze bevindingen kiezen we ervoor om de modellen te schatten zonder de endogene opvattingen, en in plaats daarvan de variabelen op te nemen die deze opvattingen beïnvloeden (de instrumenten).

3.5 Overzicht van verklarende variabelen

In de analyses delen we de verklarende variabelen in drie groepen in: huishoudkenmerken, kenmerken van het aanbod en de kosten van kinderopvang, en omgevingskenmerken. Tabel 3.3 geeft een indruk van de waarden van de variabelen, voor zowel de huishoudens met kinderen van 0-3 jaar als de huishoudens met kinderen van 4-12 jaar.

Huishoudkenmerken

De eerste groep variabelen betreft kenmerken van de moeder en het huishouden. Naast de huishoudsamenstelling (aantal en leeftijd van de kinderen en de aanwezigheid van een partner) spelen kenmerken van de moeder, zoals haar leeftijd en (netto) potentieel uurloon, een rol. Ook het overige huishoudinkomen, dus inkomen dat niet gerelateerd is aan het werk van de moeder, kan een rol spelen in de beslissingen over werk en kinderopvang. Dit inkomen bestaat uit het inkomen van de eventuele partner en overige inkomsten die niet gerelateerd zijn aan het werk van de moeder of haar partner. Tot slot nemen we mee of een moeder werkte vóór haar eerste zwangerschap. Dit geeft informatie over haar oorspronkelijke houding ten opzichte van betaald werk. De opleiding van de moeder speelt in de modellen geen rol, omdat deze sterk gecorreleerd is met het potentiële uurloon.

Aanbod en kosten kinderopvang

De tweede groep variabelen heeft betrekking op het aanbod en de kosten van kinderopvang. We kijken naar de beschikbaarheid van de verschillende opvangvormen. Onder beschikbaarheid van informele opvang verstaan we hier alleen de zogenoemde netwerkopvang: de opvang door familie, vrienden of bekenden. De zelfgezochte oppas blijft buiten beschouwing. Over het algemeen kunnen moeders immers alleen antwoord geven op de vraag of er zelfgezochte oppas beschikbaar is wanneer zij daar actief naar hebben gezocht. Aangezien slechts een heel klein deel van de moeders (6%) dat heeft gedaan, geeft dit geen betrouwbare informatie over alle moeders tezamen.

De beschikbaarheid van formele opvang beschrijft in feite de beschikbaarheid van een kinderdagverblijf of buitenschoolse opvang op korte afstand. Over de beschikbaarheid van gastouderopvang hebben heel weinig moeders informatie.

Ook de prijs van de opvang kan een bepalende factor zijn in de keuze om te werken en al dan niet opvang te gebruiken. Zoals aangegeven in paragraaf 3.3 hantieren we de (potentiële) uurprijzen voor de formele opvang van baby's/peuters (0-3 jaar) en van basisschoolkinderen (4-12 jaar).

Omgevingskenmerken

De kenmerken van de omgeving vormen de derde groep variabelen. Dit zijn de instrumenten die de sociale normen in de omgeving van de moeder weerspiegelen, of die wellicht een direct effect op de keuzes hebben (zie § 3.4). De sociale omgeving van de moeders wordt hier weergegeven door de mate van stedelijkheid, informatie over het aandeel werkende moeders, fulltime werkende vaders en het gebruik van (in)formele opvang in de omgeving van de moeders. Daarnaast heeft de moeder van huis uit normen en waarden meegekregen, zoals opvattingen over het belang van werken. Ook het arbeidsgedrag van de moeders moeder (werkte zij, en was er dan opvang van anderen) kan van belang zijn bij het maken van haar eigen keuzes.

De lijst van variabelen wijkt iets af van die van Portegijs et al. (2006). Dit komt ten eerste doordat we hier modellen maken voor de twee leeftijdsklassen afzonderlijk. Dit vereist een andere invulling van bijvoorbeeld de huishoudsamenstelling. Daarnaast zijn er enkele inhoudelijke aanpassingen gedaan. Zo zijn in Portegijs et al. (2006) de opvattingen als verklarende variabelen in de modellen opgenomen. Zoals aangegeven in paragraaf 3.4 is er dan echter sprake van endogeniteit. Daarom zijn de opvattingen hier vervangen door kenmerken van de sociale omgeving die de opvattingen van de moeders (mede) bepalen. Ook gaan Portegijs et al. (2006) ervan uit dat de perceptie van de kosten van formele opvang een rol speelt, onafhankelijk van de werkelijke kosten. Ook hier kan echter een endogeniteitsprobleem optreden; daarom nemen we de perceptie van de kosten niet op. Tot slot is er in Portegijs et al. (2006) voor gekozen om, in plaats van het geconstrueerde potentiële uurloon, opleiding als verklarende variabele in de modellen op te nemen, omdat dit beleidsmatig eenvoudiger te interpreteren is. Hier wordt echter de meer economische invalshoek van het potentiële uurloon gekozen.

Tabel 3.3

Overzicht van de verklarende variabelen, naar leeftijdsgroep, 2004

	huishoudens met kinderen 0-3 jaar (n = 756)		huishoudens met kinderen 4-12 jaar (n = 1500)	
	gemiddelde	standaard- deviatie	gemiddelde	standaard- deviatie
huishoudkenmerken				
woont samen met partner ^a	0,98	0,15	0,93	0,26
leeftijd jongste kind	1,48	1,06	6,12	3,44
aantal kinderen 0-3 jaar	1,23	0,43	0,29	0,53
aantal kinderen 4-12 jaar	0,70	0,83	1,58	0,69
kinderen 13 jaar en ouder aanwezig ^a	0,01	0,12	0,27	0,45
potentieel uurloon (euro's)	9,45	1,13	9,36	1,14
logaritme overig huishoudinkomen	7,37	0,71	7,19	1,27
leeftijd moeder	32,29	4,48	37,84	5,25
werkte voor eerste zwangerschap ^a	0,90	0,30	0,83	0,38
aanbod en kosten kinderopvang				
netwerkopvang beschikbaar ^{a, b}	0,85	0,36	0,79	0,41
formele opvang 0-3 jaar beschikbaar ^a	0,87	0,34	0,22	0,42
formele opvang 4-12 jaar beschikbaar ^a	0,35	0,48	0,65	0,48
netto-uurprijs formele opvang 0-3 jaar	2,28	0,78	2,21	0,89
netto-uurprijs formele opvang 4-12 jaar	1,94	0,82	1,78	0,94
omgevingskenmerken				
niet-stedelijk ^a	0,18	0,39	0,18	0,39/
weinig stedelijk ^a	0,24	0,42	0,25	0,43
matig stedelijk ^a	0,25	0,43	0,23	0,42
sterk stedelijk ^a	0,25	0,43	0,25	0,43
zeer sterk stedelijk ^a	0,08	0,28	0,09	0,29
werkende moeders gebruikelijk ^a	0,73	0,44	0,74	0,44
formele opvang gebruikelijk ^a	0,47	0,50	0,40	0,49
informele opvang gebruikelijk ^a	0,68	0,47	0,63	0,48
fulltime werkende vaders gebruikelijk ^a	0,94	0,59	0,90	0,30
van huis uit betaald werk belangrijk ^a	0,22	0,42	0,18	0,38
oma werkte sinds moeder naar school ^{a, c}	0,13	0,33	0,10	0,31
oma werkte altijd ^{a, c}	0,14	0,35	0,13	0,34
oma werkte soms wel, soms niet ^{a, c}	0,11	0,31	0,10	0,31
als oma werkte, zorgde ander ^{a, c}	0,05	0,22	0,04	0,19
oma werkte thuis ^{a, c}	0,07	0,25	0,07	0,26
oma werkte tijdens schooltijden ^{a, c}	0,18	0,39	0,16	0,37

a Dummyvariabele

b Familie, vrienden of bekenden die aanbieden om op te passen.

c Met oma bedoelen we de moeder van de moeder.

Bron: SCP (GKO'04)

Noten

- 1 Een aantal waarnemingen kon niet in de analyses worden meegenomen, omdat de leeftijd van de kinderen niet klopt met de opgegeven opvangvorm, de moeders ouder dan 45 jaar waren toen zij hun jongste kind kregen, zij een extreem hoog of laag uurloon opgegeven hebben, of het huishoudinkomen te laag is in relatie tot de kosten van kinderopvang.
- 2 Het gemiddelde aandeel werkenden van alle moeders is hoger dan dat van de moeders met kinderen in de afzonderlijke leeftijdsklassen bij elkaar opgeteld. Dit komt doordat de moeders met kinderen in beide leeftijdsklassen het minst vaak werken, en zij in beide klassen meegeteld worden (dubbeltelling).
- 3 De totale kosten per uur opvang zullen wellicht wel hoger zijn wanneer er meer kinderen worden opgevangen, maar omgerekend per kind wel lager zijn. Zij zullen waarschijnlijk niet verdubbelen als er bijvoorbeeld twee kinderen worden opgevangen in plaats van één.
- 4 Ook gastouderopvang valt onder formele opvang. De prijs hiervoor verschilt niet tussen de leeftijdsklassen. Omdat deze vorm van opvang maar heel weinig wordt gebruikt, wordt dit feit hier verder niet meegenomen.

4 *Arbeid en kinderopvang van moeders met kinderen van 0-3 jaar*

4.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk staan de empirische resultaten van de modellen voor kinderen van 0-3 jaar centraal. Dit zijn kinderen die nog niet naar school gaan. Formele kinderopvang voor deze kinderen kan worden verzorgd door gastouders of de zogenoemde heledagopvang in een kindercentrum.

Eerst bestuderen we de keuze van moeders om al dan niet te werken en, indien zij werken, hoeveel uur zij werken (model 1, § 4.2). Daarna bestuderen we de keuze om al dan niet te werken in samenhang met het gebruik van verschillende vormen van kinderopvang (model 2, § 4.3). De modellen worden afzonderlijk geschat en besproken. Vervolgens bestuderen we hoe de arbeidsdeelname en het gebruik van opvang verandert voor de moeders met 0-3-jarige kinderen wanneer de kenmerken van de moeder, het huishouden of haar omgeving veranderen (§ 4.4). Het hoofdstuk sluit af met een korte conclusie (§ 4.5).

4.2 *Model 1: Arbeidsparticipatie en uren werk, moeders met kinderen van 0-3 jaar*

In deze paragraaf bestuderen we de keuze van moeders met kinderen van 0 tot 3 jaar om al dan niet te werken en het aantal uren dat zij eventueel werken (model 1). Het model bestaat uit twee delen. Het eerste deel beschrijft de invloed van kenmerken van de moeder, het huishouden en haar omgeving op de keuze om al dan niet te gaan werken. In feite modelleren we de kans dat een moeder werkt. Dit noemen we de participatievergelijking. Het tweede deel van het model beschrijft de relatie tussen deze kenmerken en het aantal uren werk van de moeders die werken. Zie Wooldridge (2002) voor de technische achtergrond van dit zogenoemde Heckman-selectiemodel.

De verklarende variabelen in het model bevatten kenmerken van het huishouden, van de eventuele kinderopvang en van de sociale omgeving van de moeder. De variabelen zijn besproken in hoofdstuk 3. We veronderstellen dat de variabele die aangeeft of de moeder werkte voordat zij haar eerste kind kreeg, wel van invloed is op de keuze om te werken, maar niet op het aantal uren werk.

De resultaten van de participatievergelijking en de urenvergelijking staan in tabel 4.1. Merk op dat we de urenvergelijking alleen kunnen analyseren voor de moeders die werken. Het gaat dan om 67% van de waarnemingen (507 van de 756 waarnemingen).

Tabel 4.1

Parameterschattingen van de arbeidsparticipatie en het aantal gewerkte uren, moeders met kinderen van 0-3 jaar, 2004^a

	participatie	uren werk
huishoudenkenmerken		
woont samen met partner	0,999 **	4,247
leeftijd jongste kind	-0,049	0,130
aantal kinderen 0-3 jaar	-0,166	-1,104
aantal kinderen 4-12 jaar	-0,273 ***	-3,468 ***
kinderen vanaf 13 jaar	-0,332	-3,502
potentieel uurloon	0,251 ***	2,269 ***
log (overig huishoudinkomen)	-0,542 **	-1,988 ***
leeftijd moeder in jaren	0,033 **	0,278 ***
werkte voor zwangerschap	0,794 ***	
aanbod en kosten kinderopvang		
netwerkopvang beschikbaar ^b	0,703 ***	0,610
formele opvang 0-3 jaar beschikbaar	0,374 **	3,944 ***
kosten per uur formele opvang 0-3 jaar	-0,094	-0,207
omgevingskenmerken		
weinig stedelijk	-0,220	0,251
matig stedelijk	-0,085	1,024
sterk stedelijk	-0,144	0,649
zeer sterk stedelijk	-0,042	1,482
werkende moeders gebruikelijk	0,358 ***	1,859
formele opvang gebruikelijk	0,056	0,582
informele opvang gebruikelijk	0,103	-0,471
fulltime werkende vaders gebruikelijk	-0,026	-1,197
van huis uit betaald werk belangrijk	0,193	2,232 ***
oma werkte sinds moeder naar school ^c	0,029	-0,412
oma werkte altijd ^c	0,123	0,084
oma werkte soms wel, soms niet ^c	-0,310	-0,539
als oma werkte, zorgde ander ^c	0,393	1,401
oma werkte thuis ^c	-0,058	1,739
oma werkte tijdens schooltijden ^c	0,457 *	-0,366
constante	-1,173	-4,359
ρ	0,341	
aantal waarnemingen	756	507

*** significant op 1%-niveau, ** significant op 5%-niveau, * significant op 10%-niveau.

a Voor dit type modellen is het niet mogelijk om de kwaliteit van het model in één maat weer te geven. De literatuur geeft hiervoor geen eenduidige aanwijzingen.

b Familie, vrienden of bekenden die aanbieden om op te passen.

c Met oma bedoelen we de moeder van de moeder.

Bron: SCP (GKO'04)

Participatievergelijking

De participatievergelijking laat zien dat moeders met een partner vaker werken dan alleenstaande moeders. Moeders die ook kinderen hebben in de basisschoolleeftijd (4-12 jaar) werken minder vaak dan moeders met alleen kinderen van 0-3 jaar. Ook in paragraaf 3.2 was reeds de relatief lage participatiegraad van moeders met kinderen in beide leeftijdsklassen zichtbaar. Dit effect is groter naarmate er meer kinderen van 4-12 jaar zijn. Een oorzaak is dat het combineren van werken en opvang voor kinderen in verschillende leeftijdsgroepen problemen met zich kan meebrengen. Dit blijkt ook uit het feit dat de leeftijd van het jongste kind en het aantal kinderen van 0 tot en met 3 jaar niet van belang zijn voor de keuze om te werken, evenmin als de aanwezigheid van oudere kinderen (≥ 13 jaar).

Zoals verwacht vinden we dat hoe meer een moeder kan verdienen (ofwel hoe hoger haar potentiële uurloon is), hoe groter de kans is dat zij werkt. Moeders die betere kansen hebben op de arbeidsmarkt zullen dus eerder gaan werken. Dit effect wordt vaak gevonden in de literatuur (bv. Gustaffson en Stafford 1992; Ribar 1992; Lokshin 2004). Terwijl een hoger uurloon van de moeder de participatie bevordert, vinden we het omgekeerde voor het inkomen van hun partner (het overig huishoudinkomen bestaat doorgaans uit het inkomen van de partner): een hoog overig huishoudinkomen vermindert de noodzaak om te werken. De meeste studies vinden dit negatieve verband (zie voor Nederland bv. Maassen van de Brink en Groot 1997); slechts weinige vinden dit verband niet (zie Gustafsson en Stafford 1992, voor de Zweedse situatie). De kans op werk neemt iets toe naarmate de moeder ouder is. Zoals verwacht, is de kans dat een moeder werkt groter wanneer zij ook werkte voor dat zij haar eerste kind kreeg.

Ook als er netwerkopvang (grootouders of andere familie of bekenden) beschikbaar is binnen een redelijke afstand, is de kans groter dat een moeder werkt. Dit geldt in iets mindere mate voor de beschikbaarheid van formele opvang voor 0-3-jarigen. De prijs van formele opvang vertoont geen significante relatie met de participatiebeslissing. De prijs voor informele opvang kan, zoals aangegeven in paragraaf 3.3, niet in de modellen worden opgenomen. Ook ander Nederlands onderzoek vindt geen significante relatie tussen de prijs van opvang en de participatie (zie bv. Maassen van den Brink 1994; Graafland 2000; Wetzels 2005). Dit kan te maken hebben met het feit dat in Nederland de prijs van formele opvang sterk gerelateerd is aan het huishoudinkomen. De effecten van inkomen en prijs zijn daardoor moeilijk te onderscheiden. Buitenlandse onderzoekers, zoals Kimmel (1995), Ribar (1992) en Wrohlich (2004) vinden wel dat een lagere prijs van opvang de participatie bevordert. Soms wordt het effect alleen gevonden in gebieden waar geen wachtlijsten zijn (in economische termen: geen rantsoenering; zie bv. Del Boca en Vuri 2007; Gustafsson en Stafford 1992).

Naast directe kenmerken van het huishouden, en het aanbod en de kosten van opvang spelen ook enkele omgevingskenmerken een rol in de keuze van moeders om al dan niet te werken. Met name wanneer er veel werkende moeders in haar omgeving zijn, lijken vrouwen meer geneigd te zijn betaalde arbeid te verrichten. Het

gebruik van opvang in de omgeving heeft daarentegen geen significante invloed op de arbeidsparticipatie. Ook heeft de arbeidsparticipatie van de eigen moeder (nu oma) tijdens de jeugd weinig invloed op de werkbeslissing van de moeder nu. Er is alleen een positief effect als de eigen moeder onder schooltijd werkte. Over de invloed van deze kenmerken op de participatie van moeders is geen verdere literatuur bekend.

Urenvergelijking

De factoren die de participatiebeslissing beïnvloeden, hebben bijna allemaal eenzelfde effect op het aantal uren werk per week. Bij moeders met kinderen van 0-3 jaar heeft de aanwezigheid van een partner echter geen significant effect op het aantal uren dat zij werken. Evenmin als bij de participatie, leveren de leeftijd van het jongste kind en het aantal kinderen van 0-3 jaar een bijdrage aan de verklaring van het aantal uren werk. Daarentegen vermindert de aanwezigheid van kinderen in de basisschoolleeftijd niet alleen de participatiegraad, maar ook het aantal gewerkte uren. Een hoger uurloon hangt samen met zowel een grotere kans op werk, als meer uren werk. Dit is conform de standaard economische theorie en is dan ook in veel studies terug te vinden. Parera-Nicolau en Mumford (2005) vinden echter dat moeders hun werkuren niet verhogen als het uurloon toeneemt; eerder gaan ze juist minder werken. Dit is te begrijpen als de belangrijkste motivatie van de werkende moeders is om het huishoudinkomen met een bepaald bedrag te verhogen. Voor het overig inkomen geldt het omgekeerde: de kans op werk én het aantal gewerkte uren nemen af naarmate het overig inkomen toeneemt. Ook Gonzalez (2004) vindt dat een hoger overig inkomen leidt tot een vermindering van aantal gewerkte uren. Naarmate de leeftijd van de moeder hoger wordt, neemt ook het aantal uren werk toe.

Het aantal gewerkte uren blijkt in Nederland niet af te hangen van de prijs van formele opvang. Echter, internationaal worden soms sterkere prijseffecten gevonden. Het onderzoek van Lokshin (2004) laat niet alleen een negatief effect van de prijs op de participatie zien, maar ook op het aantal gewerkte uren. Het omgekeerde effect wordt gevonden door Parera-Nicolau en Mumford (2005). Zij concluderen dat de prijs van formele kinderopvang als indicator voor de kwaliteit kan worden gezien. Hoe hoger de prijs, zo redeneren zij, hoe beter de opvang, daardoor hoe hoger de vraag en hoe meer uren de moeders werken. Terwijl in ons model de beschikbaarheid van netwerkopvang van groot belang is voor de participatiebeslissing, heeft het geen invloed op het aantal uren dat gewerkt wordt. Wel neemt het aantal uren werk toe wanneer er formele opvang voor 0-3-jarigen beschikbaar is.

Het hebben van veel werkende moeders in de omgeving leidt er niet toe dat er meer uren wordt gewerkt. Wel werken moeders meer uren wanneer zij van huis uit hebben meegekregen dat betaald werk belangrijk is.

De parameter ρ geeft aan in hoeverre er kenmerken bestaan die niet in het model zijn opgenomen, maar wel beide beslissingen beïnvloeden. Omdat deze parameter niet significant is, concluderen we dat we de belangrijkste kenmerken die de keuzes beïnvloeden hebben opgenomen.

4.3 Model 2: Arbeidsparticipatie en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 0-3 jaar

In model 2 bekijken we de keuzes van moeders om al dan niet te werken in combinatie met het gebruik van opvang. Zoals aangegeven in paragraaf 1.2, onderscheiden we vier mogelijkheden:

- 1 De moeder werkt niet en gebruikt (per definitie, zie § 3.3) geen opvang.
- 2 De moeder werkt en gebruikt geen opvang.
- 3 De moeder werkt en gebruikt alleen informele opvang.
- 4 De moeder werkt en gebruikt formele opvang (eventueel in combinatie met informele opvang).

Voor het verklaren van de keuze tussen de vier mogelijkheden gebruiken we een multinomiaal logitmodel (Wooldridge 2002). In het model worden vrijwel dezelfde verklarende variabelen gebruikt als in model 1 uit paragraaf 4.2. Het effect van de variabele 'formele opvang beschikbaar' kan hier echter niet worden gemeten, omdat voor gebruikers van formele opvang (de vierde groep moeders) per definitie deze opvang beschikbaar is. Daarentegen kan het effect van de beschikbaarheid van netwerkopvang (door familie, vrienden of bekenden) wél in het model worden opgenomen. Informele opvang omvat immers ook de opvang door een zelfgezochte oppas, buiten het eigen netwerk. Evenals in model 1 kan ook hier wel de prijs van formele, maar niet die van informele opvang worden meegenomen (zie § 3.3).

De marginale effecten van de analyse staan vermeld in tabel 4.2. Een marginaal effect geeft aan hoe de kans op een van de keuzemogelijkheden verandert bij een verandering in de verklarende variabele. Voor de continue variabelen, zoals uurloon of leeftijd, is het marginale effect de verandering die plaatsvindt als de waarde van de variabele met 1 toeneemt (bv. 1 euro stijging van het uurloon, of 1 jaar ouder). Bij de discrete variabele, zoals 'woont samen met een partner' of 'werkte voor eerste zwangerschap', is het marginale effect de verandering in de situatie van niet-voorkomend naar wel voorkomend (van 0 naar 1). De rij met potentieel uurloon geeft dus aan dat als het uurloon 1 euro stijgt, het niet-werken van moeders met 9,3% daalt. De eerste rij in de tabel geeft aan dat als een alleenstaande moeder gaat samenwonen met een partner, de kans om te gaan werken toeneemt met 39,2% (tegengesteld effect van niet-werken). Deze toename vindt voornamelijk plaats door werken met informele opvang (+24,7%) en werken zonder opvang (+11%). De waarden in de tabel tellen per rij op tot 0, omdat de som van de vier kansen altijd 1 is (100%).

Tabel 4.2

Marginale effecten van de arbeidsdeelname en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 0-3 jaar, 2004

	niet- werken	werken zonder opvang	werken met informele opvang	werken met formele opvang
huishoudkenmerken				
woont samen met partner	-0,392 **	0,110 **	0,247 ***	0,036
leeftijd jongste kind	0,023	0,005	0,047 **	0,018
aantal kinderen 0-3 jaar	0,081	0,049	-0,138 **	0,008
aantal kinderen 4-12 jaar	0,126 ***	0,077 ***	-0,065 **	-0,137 ***
kinderen vanaf 13 jaar	0,160	0,143	-0,194	-0,108 *
potentieel uurloon	-0,093 ***	-0,011	0,016	0,089 ***
log (overig huishoudinkomen)	0,196 **	-0,075 **	-0,126 **	0,004
leeftijd moeder in jaren	-0,015 ***	-0,004	0,006	0,013 ***
werkte voor zwangerschap	-0,358 ***	0,003	0,268 ***	0,086 *
aanbod en kosten kinderopvang				
netwerkopvang beschikbaar ^a	-0,346 ***	0,005	0,320 ***	0,021
kosten per uur formele opvang 0-3 jaar	0,048	-0,030	-0,030	0,011
omgevingskenmerken				
weinig stedelijk	0,101	-0,037	-0,059	-0,006
matig stedelijk	0,024	0,049	-0,071	-0,003
sterk stedelijk	0,059	-0,026	-0,056	0,023
zeer sterk stedelijk	0,011	0,129	-0,120	-0,021
werkende moeders gebruikelijk	-0,157 ***	-0,036	0,115 **	0,078 **
formele opvang gebruikelijk	-0,021	-0,008	-0,120 ***	0,150 ***
informele opvang gebruikelijk	-0,067	-0,058	0,150 ***	-0,025
fulltime werkende vaders gebruikelijk	0,009	-0,006	0,053	-0,057
van huis uit betaald werk belangrijk	-0,080	-0,008	0,074	0,015
oma werkte sinds naar school ^b	-0,021	-0,081	0,024	0,078
oma werkte altijd ^b	-0,068	0,033	0,021	0,014
oma werkte soms wel, soms niet ^b	0,092	-0,118 ***	-0,032	0,058
als oma werkte, zorgde ander ^b	-0,141	0,001	0,035	0,105
oma werkte thuis ^b	0,009	0,000	0,027	-0,036
oma werkte tijdens schooltijden ^b	-0,170 **	0,060	0,107	0,003
pseudo-R ²	0,224			
aantal waarnemingen	756			

*** significant op 1%-niveau, ** significant op 5%-niveau, * significant op 10%-niveau.

a Familie, vrienden of bekenden die aanbieden om op te passen.

b Met oma bedoelen we de moeder van de moeder.

Bron: SCP (GKO'04)

De effecten van de variabelen die in model 1 een rol spelen bij de keuze om te werken, zien we hier ook weer terug – soms bij alle drie de keuzemogelijkheden voor werken, soms bij een deel van de keuzemogelijkheden. Moeders die samenwonen met een partner werken vaker dan alleenstaande moeders, waarbij de overige kenmerken gelijk zijn, met gebruikmaking van informele of geen opvang. De aanwezigheid van een partner heeft geen significante gevolgen voor het gebruik van formele opvang. De leeftijd van het jongste kind heeft een klein negatief effect op het werken met gebruik van informele opvang, evenals het aantal 0-3-jarigen in het huishouden. Beide variabelen hebben geen invloed op werken zonder opvang of met formele opvang. Moeders met kinderen van 0-3 jaar werken minder vaak met gebruik van opvang voor deze kinderen naarmate er meer schoolgaande kinderen (4-12 jaar) in het gezin aanwezig zijn. Dit geldt met name voor de formele opvang, maar in mindere mate ook voor de informele opvang. Deze moeders werken wel iets vaker zonder opvang. Het effect van het aantal basisschoolkinderen op de totale arbeidsparticipatie is negatief. De aanwezigheid van oudere kinderen (vanaf 13 jaar) heeft een negatief effect op werken met gebruik van formele opvang, maar heeft geen significante effecten op de andere keuzes. Moeders werken vaker met gebruik van formele opvang naarmate zij meer (kunnen) verdienen. Dit spoort met de bevindingen van Hofferth en Wissoker (1992), die vinden dat bij een hoger inkomen de keuze voor formele kinderopvang toeneemt. Wanneer het overig huishoudinkomen hoger is, neemt de kans af om te werken zonder gebruikmaking van opvang of van informele opvang. Er is geen effect op het werken met gebruik van formele opvang.

De beschikbaarheid van netwerkopvang blijkt vooral van invloed op de arbeidsparticipatiebeslissing en, zoals verwacht, op de kans om informele opvang te gebruiken. Eenzelfde relatie tussen beschikbaarheid van opvang en gebruik daarvan is gevonden door Del Boca et al. (2005). De kosten van opvang spelen hier wederom geen rol van betekenis. In buitenlands onderzoek wordt wel veelvuldig gevonden dat hogere kosten van een opvangvorm leiden tot overstappen naar een andere vorm van opvang (bv. Powell 2002 en Blau en Hagy 1998). Wrohlich (2006) concludeert dat er weliswaar een relatie is tussen de prijs van opvang en het gebruik daarvan, maar dat het uitbreiden van het aanbod een groter effect heeft op zowel het gebruik van kinderopvang als de arbeidsparticipatie.

In een omgeving waar werkende moeders gebruikelijk zijn, is de kans groter dat de moeder zelf werkt, veelal met gebruik van een vorm van opvang. Vrouwen die in hun omgeving veel mensen zien die gebruik maken van formele kinderopvang, gebruiken die zelf ook vaker en gebruiken daardoor minder informele opvang. Het bekend zijn met formele opvang lijkt er dus toe te leiden dat die de informele opvang substitueert. Bij veel informele opvang in de omgeving is het effect vooral positief voor werken met gebruik van informele opvang. We zien dus ook hier dat normen in de sociale omgeving van de moeder van belang zijn bij haar beslissingen om te werken en om kinderopvang te gebruiken. De vroegere werkbeslissingen van de eigen moeder hebben in dit model een gering effect. Als de eigen moeder soms wel en soms niet werkte wordt er nu door haar dochter minder vaak gewerkt zonder

gebruik van opvang. Als de eigen moeder vroeger onder schooltijd werkte, werkt haar dochter nu vaker (de kans op niet-werken is kleiner).

4.4 *Simulaties moeders met kinderen van 0-3 jaar*

Uit de analyses in de voorgaande paragrafen komen een aantal factoren naar voren die van invloed zijn op de keuzes van moeders met kinderen in de leeftijdsklasse 0-3 jaar. De schattingsresultaten in de tabellen 4.1 en 4.2 geven wel aan welke factoren statistisch van belang zijn, maar zij kunnen slechts deels aanduiden hoe groot het belang van deze factoren voor de keuzes van de moeders is. In deze paragraaf geven we daar duidelijker inzicht in. Voor een aantal factoren kijken we hoe de arbeidsparticipatie, de uren werk en het gebruik van kinderopvang veranderen als deze factoren veranderen. Met name willen we inzicht geven in mogelijkheden om de participatie van moeders te vergroten. Dit is immers een telkens terugkerend onderwerp in de politieke discussie. We doen dat door middel van simulaties. Hierbij passen we telkens de waarde van de gekozen factor aan en voorspellen met de modellen de participatie, uren werk en het gebruik van kinderopvang voor de gewijzigde situatie. Zo bestuderen we de participatie wanneer alle moeders over netwerkopvang kunnen beschikken, door de variabele 'netwerkopvang beschikbaar' voor alle moeders op 1 te zetten, en dan de participatievergelijking uit tabel 4.1 te gebruiken om de arbeidsdeelname te voorspellen. Hetzelfde doen we voor het aantal gewerkte uren. Met het model uit tabel 4.2 simuleren we dan de verandering in de kansen voor de verschillende keuzes van dat model.

Voor de simulaties bestuderen we alleen factoren die de beslissing van de moeders in een van de twee gepresenteerde modellen significant helpen verklaren én die in de praktijk beïnvloedbaar zijn (door bv. beleidsmaatregelen). Zo ligt het niet voor de hand te bepalen hoe de gezinssamenstelling de participatie beïnvloedt. We kijken we naar de invloed van het potentiële uurloon, het overig huishoudinkomen en de beschikbaarheid van opvang. Het potentiële uurloon kan worden beïnvloed door belastingmaatregelen (we rekenen immers met netto-uurloon), terwijl het overig huishoudinkomen kan dalen door minder uren werk door de partner. Ook de invloed die veranderingen in het gedrag van andere moeders in de sociale omgeving uitoefenen, is een interessant onderwerp. Hiermee kunnen we immers inschatten welke invloed de publieke opinie heeft op het gedrag van de moeders. Omdat de meeste effecten relatief klein zijn, zullen we forse wijzigingen doorrekenen met de simulaties, zodat de gevolgen duidelijk zichtbaar zijn. In tabel 4.3 wordt een overzicht gegeven van de varianten en de bijbehorende wijzigingen in de variabelen die worden doorgerekend.

Tabel 4.3

Overzicht van simulatievarianten, moeders met kinderen van 0-3 jaar, 2004

	gemiddelde waarde	verandering
stijging potentieel uurloon	9,45	+ 10%
daling overig huishoudinkomen	1750	- 10%
netwerkopvang beschikbaar voor iedereen ^a	0,85	1 (altijd beschikbaar)
formele opvang beschikbaar voor iedereen ^a	0,87	1 (altijd beschikbaar)
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen ^a	0,73	1 (altijd)
formele opvang in omgeving gebruikelijk voor iedereen ^a	0,47	1 (altijd)

a Dummyvariabele die voor elke moeder de waarde 0 of 1 heeft.

Bron: SCP (GKO'04)

Het potentiële uurloon heeft een positieve relatie met de arbeidsparticipatie van moeders. We simuleren daarom een toename van het potentiële uurloon met 10%. Ook neemt volgens de modellen de arbeidsparticipatie toe bij een lager overig huishoudinkomen, zodat we een daling van deze variabele doorrekenen (-10%). Het overige huishoudinkomen bestaat vooral uit het inkomen van de partner. Dit kan dus afnemen als de partner minder zou gaan werken (wat een herverdeling van taken binnen het huishouden betekent). Zowel de beschikbaarheid van formele opvang als die van informele netwerkopvang verhoogt de participatiekansen. Daardoor is de situatie waarin deze opvang voor alle moeders beschikbaar is, interessant (de variabelen worden op 1 gezet). Verder kijken we naar de situatie waarin alle moeders in hun directe omgeving veel werkende moeders respectievelijk veel gebruik van formele opvang zien.

Tabel 4.1 toont de resultaten van de simulaties omtrent participatie en uren werk (model 1). In het bestand werkt ruim 67% van de moeders (zie rij 1). Deze moeders werken gemiddeld 19,2 uur per week. Als maat voor de totale arbeidsdeelname van de moeders kijken we naar het gemiddelde aantal uren voor de werkende en niet-werkende moeders samen. Hierin is immers zowel het aandeel werkenden als hun aantal werkuren verwerkt.

Het model zoals geschat in tabel 4.4 is een benadering van de werkelijkheid. In de tweede rij van de tabel is te zien dat deze benadering (gemiddeld) de werkelijkheid goed weergeeft. De arbeidsparticipatie in procenten is vrijwel hetzelfde, terwijl het aantal gewerkte uren gemiddeld gelijk is. De uitkomsten van de varianten moeten worden vergeleken met de voorspellingen met het basismodel. De afwijkingen van het model ten opzichte van de werkelijkheid moeten immers niet worden toegeschreven aan veranderingen in de gesimuleerde factoren.

Tabel 4.4

Simulatieresultaten varianten arbeidsparticipatie en uren werk (model 1), moeders met kinderen van 0-3 jaar, 2004

	parti- cipatie (%)	gemiddeld aantal gewerkte uren per werkende per week	gemiddeld aantal gewerkte uren per week^a
waargenomen	67,1	19,2	12,9
basismodel	67,2	19,2	12,9
absolute veranderingen in procentpunten of uren			
stijging potentieel uurloon met 10%	6,2	1,8	2,5
daling overig huishoudinkomen met 10%	1,6	0,1	0,4
netwerkopvang beschikbaar voor iedereen	3,1	-0,1	0,5
formele opvang beschikbaar voor iedereen	1,5	0,2	0,5
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen	3,0	0,2	0,7
formele opvang in omgeving gebruikelijk voor iedereen	0,9	0,2	0,3

a Berekend over alle moeders (dus incl. de niet-werkenden).

Bron: SCP (GKO'04)

De eerste simulatie, waarbij het potentieel uurloon van de moeders met 10% toeneemt, laat een forse toename zien van de participatie van moeders. Niet alleen de geneigdheid om te gaan werken is hoger (+6,2 procentpunten), maar ook het gemiddeld aantal uren werk per week (+1,8 uur per week). Samen leidt dit ertoe dat de participatie, gemeten in gemiddeld aantal uren per week voor alle moeders, toeneemt van 12,9 in het basismodel tot 15,4. De andere varianten hebben veel kleinere effecten. Het aantal gewerkte uren verandert bij de andere varianten nauwelijks; deze varianten hebben voornamelijk invloed op de arbeidsdeelname. Daarbij zijn de beschikbaarheid van netwerkopvang en het werken van moeders in de omgeving het meest van invloed. Deze varianten leveren voor de totale participatie in uren een toename op met maximaal 0,7 uur per week tot 13,6 uur.

Dezelfde varianten zijn bestudeerd voor de combinatie van arbeidsdeelname en de keuze voor kinderopvang. Hier kan echter het effect van de beschikbaarheid van formele opvang niet worden bekeken (zie ook § 4.2). De resultaten zijn weergegeven in tabel 4.5. De eerste rij toont de waargenomen verdeling van de moeders over de keuzes aangaande werk en kinderopvang. Een multinomiaal logitmodel levert per definitie exact de juiste voorspelling op van deze verdeling: de resultaten van het basismodel en de waargenomen verdeling vallen dus per definitie samen.

Tabel 4.5

Simulaties arbeidsparticipatie en gebruik van kinderopvang (model 2), moeders met kinderen van 0-3 jaar, 2004 (verandering van kansen in procenten)

	niet-werken	werken zonder opvang	werken met informele opvang	werken met formele opvang
waargenomen = basismodel	32,9	13,4	32,3	21,4
stijging potentieel uurloon met 10%	-6,0	-0,9	-1,2	+8,1
daling overig huishoudinkomen met 10%	-1,5	+0,7	+0,9	-0,1
netwerkopvang beschikbaar voor iedereen	-3,4	+0,3	+2,9	+0,1
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen	-3,0	-0,7	+2,4	+1,3
formele opvang in omgeving gebruikelijk voor iedereen	-0,6	-0,1	-5,6	+6,3

Bron: SCP (GKO'04)

Allereerst merken we op dat de eerste kolom in tabel 4.5 ('niet-werken') in principe de participatiekans weerspiegelt en het complement vormt van de eerste kolom in tabel 4.4 ('participatie'). De gesimuleerde waarden bevestigen dit. De grootste winst bij de arbeidsdeelname (daling van de groep 'niet-werken') kan worden gehaald met een stijging van het potentiële uurloon van de moeders. Hierbij neemt met name het gebruik van formele opvang toe. Deze toename is hoger (8%) dan de toename van de participatie (6%). Dit gaat ten koste van zowel de groep werkenden zonder opvang als de groep werkenden met informele opvang. Wanneer netwerkopvang beschikbaar is, neemt het gebruik van informele opvang, waarvan netwerkopvang een onderdeel is, toe. Dit is niet het gevolg van substitutie van formele opvang, maar vooral van een toename van de participatie. Bij de resultaten van het model zagen we al dat wanneer veel kinderen uit de sociale omgeving gebruik maken van formele kinderopvang, dit van invloed is op het eigen gebruik. Ook bij de simulaties zien we dit terug. Veel formele opvang in de omgeving heeft een geringe invloed op de arbeidsparticipatie, maar leidt wel tot vervanging van de ene opvangvorm door de andere. Wanneer alle moeders veel formele opvang zien in hun omgeving, neemt het gebruik van formele opvang met ruim 6 procentpunten toe, vooral ten koste van het gebruik van informele opvang. De bekendheid met formele opvang leidt er blijkbaar toe dat het gebruik hiervan meer voor de hand ligt.

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk hebben we modellen geschat voor de arbeidsparticipatie, het aantal uren werk en het gebruik van kinderopvang van moeders met kinderen van 0-3 jaar. Zoals verwacht is de gezinssamenstelling (aantal en leeftijd van kinderen) hierop

van invloed. Ook financiële kenmerken van het huishouden hebben een grote invloed op de keuzes: moeders werken eerder naarmate hun uurloon hoger is en werken minder bij een hoger overig huishoudinkomen. Een hoger uurloon zou bijvoorbeeld door belastingmaatregelen gerealiseerd kunnen worden. Voor de prijs van formele kinderopvang hebben we geen significante invloed op de keuzes van de moeders gevonden. Dit is in overeenstemming met de bevindingen van andere Nederlandse studies.

Ook kunnen we concluderen dat niet alleen financiële afwegingen en kenmerken van de moeders en hun gezin de beslissingen van moeders beïnvloeden. Zo verhoogt de beschikbaarheid van opvang de participatie en het gebruik van opvang. Ook blijken de normen en waarden in de omgeving van de moeders van belang te zijn bij de beslissing om te werken en om kinderopvang te gebruiken. Dit blijkt uit de toename van participatie en gebruik van opvang in een sociale omgeving die het normaal vindt dat moeders werken en opvang gebruiken.

5 *Arbeid en kinderopvang van moeders met kinderen van 4-12 jaar*

5.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk geven we de empirische resultaten van de modellen voor basisschoolkinderen, dus kinderen in de leeftijd van 4 tot 12 jaar. Dit betekent dat het hier gaat om kinderopvang voor of na schooltijd, in plaats van hele dagen zoals voor de 0-3-jarigen (vakantieopvang laten we buiten beschouwing). Dit hoofdstuk heeft dezelfde opbouw als hoofdstuk 4, over moeders met kinderen van 0-3 jaar; we gaan hier vooral in op de verschillen met de bevindingen in dat hoofdstuk. In paragraaf 5.2 bestuderen we de keuze van moeders om al dan niet te werken en het aantal uren dat zij eventueel werken (model 1). Daarna bestuderen we in paragraaf 5.3 de keuze om al dan niet te werken in combinatie met het gebruik van verschillende vormen van kinderopvang (model 2). Tot slot bezien we hoe de keuzes van moeders veranderen wanneer de kenmerken van de moeders in hun omgeving veranderen (§ 5.4). Paragraaf 5.5 bevat enkele conclusies.

5.2 *Model 1: Arbeidsparticipatie en uren werk, moeders met kinderen van 4-12 jaar*

In deze paragraaf analyseren we de keuzes van de moeders met kinderen van 4-12 jaar aangaande arbeidsparticipatie en uren werk. Evenals in het vorige hoofdstuk bestaat het model uit twee vergelijkingen: een participatievergelijking, die de keuze van de moeder om al dan niet te gaan werken beschrijft, en een urenvergelijking, die het aantal uren werk van de werkende moeders beschrijft.

De keuzes van de moeder worden verklaard uit kenmerken van de moeder en het huishouden, van de eventuele kinderopvang en van de sociale omgeving (zie verder hoofdstuk 3). Evenals in het model voor de 0-3-jarigen veronderstellen we dat de variabele die aangeeft of de moeder werkte voordat zij haar eerste kind kreeg, wel invloed heeft op de keuze om te werken, maar niet op het aantal uren werk.

Ook hier kunnen we de urenvergelijking alleen voor de werkende moeders analyseren, dus voor 1008 van de 1500 waarnemingen (67%).

Tabel 5.1

Parameterschattingen van de arbeidsdeelname en het aantal gewerkte uren, moeders met kinderen van 4-12 jaar,^a 2004

	participeert	uren werk
huishoudkenmerken		
woont samen met partner	0,725 ***	-0,629
leeftijd jongste kind	0,050 **	0,328 **
aantal kinderen 0-3 jaar	-0,106	-0,458
aantal kinderen 4-12 jaar	-0,116 *	-1,618 ***
kinderen vanaf 13 jaar	-0,102	-1,674 *
potentieel uurloon	0,240 ***	1,697 ***
log (overig huishoudinkomen)	-0,461 ***	-1,463 ***
leeftijd moeder in jaren	-0,014	-0,114 *
werkte voor zwangerschap	0,529 ***	
aanbod en kosten kinderopvang		
netwerkopvang beschikbaar ^b	0,518 ***	-0,550
formele opvang 4-12 jaar beschikbaar	0,222 ***	1,263 **
kosten per uur formele opvang 4-12 jaar	-0,074	-0,048
omgevingskenmerken		
weinig stedelijk	-0,109	-0,792
matig stedelijk	0,032	0,256
sterk stedelijk	-0,053	0,323
zeer sterk stedelijk	0,081	0,755
werkende moeders gebruikelijk	0,519 ***	0,544
formele opvang gebruikelijk	-0,256 ***	0,005
informele opvang gebruikelijk	0,060	-0,723
fulltime werkende vaders gebruikelijk	0,036	-1,359
van huis uit betaald werk belangrijk	0,204 *	1,751 ***
oma werkte sinds moeder naar school ^c	-0,147	-1,378
oma werkte altijd ^c	-0,106	-1,067
oma werkte soms wel, soms niet ^c	-0,085	0,407
als oma werkte, zorgde ander ^c	0,356	2,717 *
oma werkte thuis ^c	0,030	2,607 **
oma werkte tijdens schooltijden ^c	0,511 **	-0,011
constante	0,158	19,230 ***
ρ	-0,060	
aantal waarnemingen	1500	1008

*** significant op 1%-niveau, ** significant op 5%-niveau, * significant op 10%-niveau.

a Voor dit type modellen is het niet mogelijk om de kwaliteit van het model in één maat weer te geven. De literatuur geeft hiervoor geen eenduidige aanwijzingen.

b Familie, vrienden of bekenden die aanbieden om op te passen.

c Met oma bedoelen we de moeder van de moeder.

Bron: SCP (GKO'04)

Participatievergelijking

Tabellen 4.1 en 5.1 vertonen vergelijkbare schattingsresultaten van de modellen voor moeders met kinderen van respectievelijk 0-3 jaar en 4-12 jaar. Dat betekent dat de participatiekeuzes van beide groepen moeders op gelijke wijze gebaseerd zijn op de achtergrondfactoren. Zo is ook hier weer de positieve invloed van het potentiële uurloon op de kans om te werken aanwezig, evenals de negatieve invloed van het overig huishoudinkomen. Er zijn wel enkele verschillen. De leeftijd van het jongste kind speelt nu wel een (kleine) rol in de participatiebeslissing. Naarmate het jongste kind ouder is, wordt de kans om te werken groter. Let wel dat dit deels het effect meet van de aanwezigheid van kinderen van 0-3 jaar. Het effect van de leeftijd van de moeder valt hier daarentegen weg. In het model voor 0-3-jarigen speelt 'formele opvang gebruikelijk' geen rol in de participatiebeslissing, terwijl het hier een negatief effect heeft. Wellicht komt dit doordat niet-gebruikers geen gunstig beeld hebben van de buitenschoolse opvang (zie bv. Gilsing 2007). De participatie is hoger als de moeder van de moeder (de oma) vroeger onder schooltijd werkte. Als werken van huis uit belangrijk werd gevonden, is de arbeidsparticipatie nu hoger dan als dit niet zo was. In het model voor 0-3-jarigen had deze variabele geen significante invloed.

Urenvergelijking

Ook in de urenvergelijking vinden we alleen op onderdelen een aantal verschillen met het model voor 0-3-jarigen. Ook hier vinden we positieve effecten voor het uurloon, en negatieve effecten voor het overig huishoudinkomen. Net als in de participatievergelijking heeft de leeftijd van het jongste kind een positieve invloed. Het aantal kinderen van 4-12 jaar en de aanwezigheid van oudere kinderen hebben nog steeds een negatieve invloed op het aantal gewerkte uren, maar die is minder groot dan bij de 0-3-jarigen. Ook de invloed van het potentiële uurloon van de moeder heeft een wat kleinere invloed. De leeftijd van de moeder heeft in dit model, in tegenstelling tot het model uit hoofdstuk 4, een negatieve invloed op het aantal uren dat zij werkt. De beschikbaarheid van formele opvang heeft ook hier invloed op het aantal werkuren, maar minder dan in het voorgaande model. Echter, de werksituatie van de eigen moeder heeft, in tegenstelling tot het eerdere model, nu wel een belangrijke invloed op het aantal uren, met name als de moeder thuis werkte of de zorg voor haar kind aan een ander overliet.

Ook in dit model is de parameter ρ niet significant en concluderen we dat het model de belangrijkste kenmerken van de moeders bevat die van invloed zijn op de beslissing over participatie én uren werk.

5.3 *Model 2: Arbeidsparticipatie en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 4-12 jaar*

Vervolgens bestuderen we de keuzes van moeders om al dan niet te werken in combinatie met het gebruik van opvang. We onderscheiden weer vier mogelijkheden:

- 1 De moeder werkt niet en gebruikt geen opvang (zie § 3.3).
- 2 De moeder werkt en gebruikt geen opvang.
- 3 De moeder werkt en gebruikt alleen informele opvang.
- 4 De moeder werkt en gebruikt formele opvang (evt. in combinatie met informele opvang).

Voor het bestuderen van de keuze tussen deze vier mogelijkheden gebruiken we het multinomiale logitmodel (Wooldridge 2002). In dit model worden vrijwel dezelfde verklarende variabelen gebruikt als in het model voor arbeidsparticipatie en uren werk (§ 5.2). Net als in het multinomiale model voor 0-3-jarigen, kan hier het effect van de beschikbaarheid van formele opvang niet worden gemeten (zie § 4.3). De resultaten worden getoond in tabel 5.2. Daarin geven de gemelde waarden van de coëfficiënten het marginale effect weer, dat wil zeggen de verandering in de kans dat zich een van de mogelijkheden voordoet bij een verandering van de waarde van de variabele (zie ook de uitleg boven tabel 4.2).

Waar in het model voor 0-3-jarige kinderen moeders met een partner vaker werken zonder opvang, of met informele opvang, werken moeders met kinderen van 4-12 jaar vooral vaker zonder opvang. Hieruit kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat de schooltijden gebruikt worden om te werken. Net als bij model 1 heeft ook hier de leeftijd van het jongste kind meer invloed op de keuzes dan bij 0-3-jarigen. Naarmate het jongste kind ouder is, wordt er vaker gewerkt zonder gebruik te maken van opvang. Het aantal kinderen (van 0-3 en 4-12 jaar) heeft hier alleen invloed op de keuze voor formele of informele opvang, maar niet op de participatie.

Bij het model voor 0-3-jarigen had een verhoging van het potentiële uurloon vooral effect op het werken met gebruik van formele opvang (ten koste van niet-werken). Voor de andere leeftijdsgroep is het effect op niet-werken ongeveer even groot, maar komt dit vooral ten goede aan werken met informele opvang, minder aan werken met formele opvang. Een hoger overig inkomen heeft nu ook een licht negatief effect op het werken met gebruik van formele opvang (dit effect ontbrak bij het model in hoofdstuk 4). De leeftijd van de moeder is in dit model niet van belang.

Ook hier speelt de sociale omgeving een rol bij de keuzes die gemaakt worden over werken en kinderopvang. Net als bij de moeders met kinderen van 0-3 jaar (§ 4.3) zien we hier een duidelijk effect van ‘formele opvang gebruikelijk’. Het vervangen van formele opvang door informele opvang en vice versa is hier iets minder duidelijk en minder groot dan in hoofdstuk 4, maar zeker aanwezig. Het effect van het gebruik van informele opvang in de omgeving is hier duidelijker dan in hoofdstuk 4. De toename in het gebruik van informele opvang gaat ten koste van werken zonder opvang en, in mindere mate, het gebruik van formele opvang. Als van huis uit betaald werk belangrijk wordt gevonden, werken de moeders meer, maar maken zij niet vaker gebruik van opvang. Dit effect vonden we niet voor huishoudens met kinderen van 0-3 jaar. Ook de effecten van het gedrag van de eigen moeder (thans oma) vroeger zijn hier iets anders dan in hoofdstuk 4.

Tabel 5.2

Marginale effecten van de arbeidsdeelname en soort kinderopvang, moeders met kinderen van 4-12 jaar, 2004

	niet- werken	werken zonder opvang	werken met informele opvang	werken met formele opvang
huishoudkenmerken				
woont samen met partner	-0,307 ***	0,317 ***	0,018	-0,028
leeftijd jongste kind	-0,021 ***	0,040 ***	-0,012 *	-0,007 ***
aantal kinderen 0-3 jaar	0,036	0,067	-0,082 **	-0,022 **
aantal kinderen 4-12 jaar	0,032	0,030	-0,038 **	-0,025 ***
kinderen vanaf 13 jaar	0,038	0,034	-0,036	-0,037 ***
potentieel uurloon	-0,082 ***	0,010	0,053 ***	0,019 ***
log (overig huishoudinkomen)	0,181 ***	-0,138 ***	-0,035 **	-0,007 **
leeftijd moeder in jaren	0,004	-0,001	-0,003	0,000
werkte voor zwangerschap	-0,221 ***	0,082 **	0,141 ***	-0,002
aanbod en kosten kinderopvang				
netwerkopvang beschikbaar ^a	-0,222 ***	-0,028	0,272 ***	-0,021 *
kosten per uur formele opvang 0-3 jaar	0,027	-0,029	0,006	-0,003
omgevingskenmerken				
weinig stedelijk	0,039	-0,011	-0,020	-0,009
matig stedelijk	-0,018	0,061	-0,057	0,014
sterk stedelijk	0,015	0,026	-0,057	0,016
zeer sterk stedelijk	-0,036	0,035	-0,020	0,022
werkende moeders gebruikelijk	-0,185 ***	0,066 *	0,089 ***	0,030 ***
formele opvang gebruikelijk	0,086 ***	-0,071 **	-0,049 **	0,035 ***
informele opvang gebruikelijk	-0,028	-0,065 **	0,119 ***	-0,026 **
fulltime vaders gebruikelijk	-0,032	0,049	-0,011	-0,006
van huis uit betaald werk belangrijk	-0,094 **	0,093 **	0,004	-0,003
oma werkte sinds moeder naar school ^b	0,048	-0,063	0,012	0,003
oma werkte altijd ^b	0,049	-0,117 *	0,070	-0,001
oma werkte soms wel, soms niet ^b	0,024	-0,099	0,069	0,005
als oma werkte, zorgde ander ^b	-0,116	0,098	-0,024	0,043
oma werkte thuis ^b	-0,018	0,078	-0,053	-0,007
oma werkte tijdens schooltijden ^b	-0,169 ***	0,171 **	-0,001	0,000
pseudo-R ²	0,185			
aantal waarnemingen	1500			

*** significant op 1%-niveau, ** significant op 5%-niveau, * significant op 10%-niveau.

a Familie, vrienden of bekenden die aanbieden om op te passen.

b Met oma bedoelen we de moeder van de moeder.

Bron: SCP (GKO'04)

De invloed van het werken van de eigen moeder vervalft voor het grootste deel (ook hier een negatief effect op werken zonder opvang als de eigen moeder vroeger altijd gewerkt heeft). Een moeder die vroeger onder schooltijd werkte, heeft voor de arbeidsparticipatie van de dochter op zich (kans op niet-werken) eenzelfde effect als in hoofdstuk 4, maar het (extra) werken vindt nu vooral plaats zonder gebruik te maken van opvang.

5.4 Simulaties moeders met kinderen van 4-12 jaar

Om het belang in te schatten van de factoren die invloed hebben op de keuzes van moeders, bekijken we hoe wijzigingen in deze factoren van invloed zijn op de arbeidsparticipatie, de uren werk en het gebruik van kinderopvang. We doen dat door middel van simulaties. Hierbij veranderen we telkens de waarde van de gekozen factor en voorspellen met de modellen de resulterende participatie, uren werk en gebruik van kinderopvang. Zo bestuderen we de participatie wanneer alle moeders netwerkopvang beschikbaar hebben, door de variabele ‘netwerkopvang beschikbaar’ voor alle moeders op 1 te zetten, en dan de participatiebeslissing te voorspellen met het model uit tabel 5.1. ‘Veel formele opvang in de sociale omgeving’ laten we hier weg uit de simulaties, omdat deze een onverklaarbaar effect heeft in de modellen voor moeders met 4-12-jarige kinderen (negatief op de arbeidsparticipatie).

Voor de simulaties bestuderen we alleen factoren die de beslissing van de moeders significant helpen verklaren én die in de praktijk beïnvloedbaar zijn (door beleidsmaatregelen). We kiezen hier dezelfde wijzigingen als voor de moeders met kinderen van 0-3 jaar (zie verder § 4.3 en tabel 5.3). Zo bestuderen we ook hier een toename van het potentiële uurloon met 10% en een afname van het overige huishoudinkomen met 10%. Daarnaast kijken we naar de effecten van een volledige beschikbaarheid van formele en netwerkopvang, en een forse daling van de prijs van formele opvang (-25%). Tot slot kijken we naar het gedrag van moeders wanneer het voor allen gebruikelijk zou zijn om te werken, en om formele óf informele opvang te gebruiken. Tabel 5.3 geeft een overzicht van de varianten die we hebben bestudeerd.

Tabel 5.3

Overzicht van simulatievarianten, moeders met kinderen van 4-12 jaar, 2004

	gemiddelde waarde	verandering
stijging potentieel uurloon	9,36	+ 10%
daling overig huishoudinkomen	1710	- 10%
netwerkopvang beschikbaar voor iedereen ^a	0,79	1 (altijd beschikbaar)
formele opvang beschikbaar voor iedereen ^a	0,65	1 (altijd beschikbaar)
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen ^a	0,74	1 (altijd)

a Dummyvariabele die voor elke moeder de waarde 0 of 1 heeft.

Bron: SCP (GKO'04)

Tabel 5.4 geeft een overzicht van de simulatieresultaten voor model 1: arbeidsparticipatie en uren werk per week. In de eerste twee rijen staan weer de waargenomen participatie en uren werk, en de voorspellingen daarvan met het model uit tabel 5.1 (basismodel). Net zoals voor de moeders met kleine kinderen (tabel 4.4) worden voor de groep moeders met kinderen van 4-12 jaar de arbeidsparticipatie en het aantal uren werk goed voorspeld.

Tabel 5.4

Simulatieresultaten varianten arbeidsparticipatie en uren werk (model 1), moeders met kinderen van 4-12 jaar, 2004

	participatie (%)	gemiddeld aantal gewerkte uren per werkende per week	gemiddeld aantal gewerkte uren per week^a
waargenomen	67,2	18,4	12,4
basismodel	67,2	18,4	12,4
absolute verandering in procentpunten en uren			
stijging potentiële uurloon met 10%	6,3	1,5	2,3
daling overig huishoudinkomen met 10%	1,5	0,1	0,4
netwerkopvang beschikbaar voor iedereen	3,6	-0,2	0,6
formele opvang beschikbaar voor iedereen	2,4	0,3	0,7
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen	4,5	0,0	0,8

a Berekend over alle moeders (dus incl. de niet-werkenden).

Bron: SCP (GKO'04)

De simulatieresultaten laten zien dat er bij alle varianten gemiddeld (door alle moeders) meer gewerkt wordt dan in de waargenomen situatie. De toename varieert van 0,5 uur, wanneer netwerkopvang voor iedereen beschikbaar is, tot 2,3 uur, bij een stijging van het potentiële uurloon met 10%. De stijging van het potentiële uurloon heeft twee gevolgen: meer vrouwen gaan werken (+6 procentpunten) en de werkenden gaan meer uren werken. (Deze effecten zijn vergelijkbaar met die voor de groep moeders met kinderen van 0-3 jaar (tabel 4.4).) Naast het uurloon blijken een toegenomen beschikbaarheid van netwerkopvang en de aanwezigheid van veel werkende moeders in de omgeving een stimulans tot participatie te zijn voor moeders met kinderen in de schoolgaande leeftijd. De beschikbaarheid van formele opvang heeft een wat kleiner effect op de participatie op zich, maar doet wel de werkuren toenemen van degenen die werken, zodat per saldo de participatie met 0,7 uur per week toeneemt.

Dezelfde varianten zijn bestudeerd voor model 2, dat de combinatie van arbeidsdeelname en kinderopvangvorm verklaart. De variant waarin er formele opvang voor

iedereen is, ontbreekt hier, omdat het effect van deze factor op de keuze voor formele opvang niet kan worden bepaald. De resultaten zijn weergegeven in tabel 5.5. De eerste rij toont de waargenomen verdeling van de moeders over de vier mogelijke werk/kinderopvangkeuzes. Het model geeft per definitie exact de juiste voorspelling van deze verdeling, zodat de voorspellingen van het basismodel samenvallen met de waargenomen verdeling.

Tabel 5.5

Simulaties arbeidsparticipatie en gebruik van kinderopvang (model 2), moeders met kinderen van 4-12 jaar, 2004 (veranderingen in kansen in procentpunten)

	niet-werken	werken zonder opvang	werken met informele opvang	werken met formele opvang
waargenomen = basismodel	32,8	35,7	25,1	6,5
stijging potentieel uurloon met 10%	-6,3	-0,8	+3,7	+3,4
daling overig huishoudinkomen met 10%	-1,5	+1,1	+0,3	+0,1
netwerkopvang altijd beschikbaar	-3,6	-0,3	+4,6	-0,8
werkende moeders in omgeving gebruikelijk voor iedereen	-4,2	+1,4	+1,9	+0,9

Bron: SCP (GKO'04)

Zoals we al zagen in tabel 5.4 en in de simulaties voor moeders met jongere kinderen in hoofdstuk 4, neemt de arbeidsparticipatie (in procenten werkende vrouwen) vooral toe als het uurloon toeneemt (de eerste kolom 'niet-werken' neemt af). Hiermee wordt ook het gebruik van informele en formele opvang gestimuleerd. De participatie neemt ook toe wanneer het gebruikelijk is dat moeders werken. In dat geval neemt de kans op werk toe mét en zonder gebruik van opvang, waarbij werken met formele opvang iets achterblijft bij de andere mogelijkheden. Wanneer netwerkopvang voor iedereen beschikbaar is, neemt de kans op werk gemiddeld met 3,6 procentpunten toe. Dit werken gebeurt vooral met gebruik van informele opvang, met daarnaast in geringe mate een overstap van werken zonder opvang of met formele opvang naar werken met informele opvang. Het effect van een lager overig huishoudinkomen is minder groot. De moeders die dan gaan werken zullen dan veelal geen gebruik maken van opvang voor hun kinderen.

5.5 Conclusies

Het algemene beeld van de analyses is dat moeders met schoolgaande kinderen vaker werken als zij een partner hebben, meer kunnen verdienen (een hoger potentieel uurloon hebben) of veel werkende moeders in hun omgeving zien. Ze werken vaak zonder gebruik te maken van kinderopvang en gemiddeld iets minder uren dan moe-

ders met jongere kinderen. Waarschijnlijk werken zij vaak tijdens schooluren, zodat er geen opvang nodig is. Het gebruik van opvang voor 4-12-jarigen is hoger naarmate dat in de sociale omgeving meer geaccepteerd is (meer gebruikt wordt). De beschikbaarheid van opvang in het netwerk van de moeder, bijvoorbeeld door grootouders of vrienden, leidt slechts in geringe mate ertoe dat van formele opvang wordt overgestapt op informele opvang. Netwerkopvang leidt vooral tot een hogere arbeidsparticipatie (met gebruik van informele opvang).

We concluderen dat wanneer we de arbeidsparticipatie van moeders willen vergroten, met name hun uurloon een belangrijk instrument is. Door belastingmaatregelen zou de hoogte van het uurloon beïnvloed kunnen worden. Daarnaast zou de participatie hoger worden naarmate meer moeders het gewoon vinden om te werken: dit effect versterkt zichzelf.

6 Samenvatting en beschouwing

6.1 Samenvatting

Aanleiding en doelstelling

Volgens het Coalitieakkoord (TK 2006/2007) moeten arbeid en de zorg voor kinderen goed te combineren zijn, waarbij een belangrijke rol is weggelegd voor kinderopvang. De keuzes van moeders betreffende werk en kinderopvang worden bepaald door allerlei factoren die samenhangen met kenmerken van de moeder zelf, haar gezin, haar sociale omgeving en haar opvattingen. In dit rapport zijn deze factoren bestudeerd. De hoofdvraag van het onderzoek luidt:

Welke factoren verklaren de arbeidsdeelname van moeders met kinderen tot 12 jaar en het gebruik van formele en informele kinderopvang?

In de SCP-publicatie *Hoe het werkt met kinderen* (Portegijs et al. 2006) zijn de arbeidsparticipatie en het gebruik van kinderopvang bestudeerd voor moeders met kinderen tot 12 jaar. In dit rapport zijn de modellen uit die publicatie verder uitgediept en verbeterd. Op die manier krijgen we meer inzicht in de achtergronden van de keuzes van de moeders. In vergelijking met de eerdere studie is met name op de volgende punten de modellering uitgebreid.

Twee leeftijdsgroepen

Om te kijken of moeders met schoolkinderen (4-12 jaar) andere keuzes maken dan moeders van kinderen die nog niet naar school gaan (0-3 jaar), hebben we de twee leeftijdsgroepen afzonderlijk bestudeerd.

Opvattingen van de moeder

Ook gaan we in op de causale verbanden tussen opvattingen van de moeders en de keuzes die zij maken, en op de gevolgen daarvan voor de modellering.

Omvang van de invloed

Tot slot hebben we hier niet alleen bestudeerd welke factoren de keuzes van de moeders beïnvloeden, maar ook hoe groot hun invloed is. We maken gebruik van simulaties, waarin de waargenomen situatie is vergeleken met nieuwe (fictieve) situaties waarin een van de verklarende factoren is veranderd. Aldus krijgen we inzicht in de beleidsmatige mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de arbeidsparticipatie van moeders en het gebruik van kinderopvang.

Modellen

Om de keuzes van moeders omtrent werk en de zorg voor kinderen te bestuderen, hebben we voor de twee leeftijdsgroepen twee afzonderlijke modellen ontwikkeld. Eerst is de keuze om al dan niet te gaan werken bestudeerd, in combinatie met het aantal uren dat de werkende moeders dan werken. We hanteren hiervoor een model dat expliciet rekening houdt met de mogelijkheid dat de groep werkende moeders, gegeven hun kenmerken, andere keuzes maakt dan niet-werkende moeders met verder dezelfde kenmerken (Heckman-selectiemodel). Daarnaast is ingegaan op de keuze tussen verschillende kinderopvangmogelijkheden gecombineerd met de arbeidsparticipatie. We onderscheiden vier mogelijkheden: niet werken, werken zonder kinderopvang, werken met informele kinderopvang (familie, vrienden, oppas enz.) en werken met formele kinderopvang (kindercentrum, gastouder). Dit is gedaan met een multinomiaal logitmodel.

Beide modellen beschrijven de keuze om al dan niet te werken, maar de context is verschillend. In het eerste model staat de participatie (werken en uren) centraal, terwijl het tweede model gericht is op het bestuderen van de kinderopvangkeuze. De conclusies over de achtergronden van de participatiebeslissing verschillen echter niet tussen de twee modellen. Een model waarin beide aspecten tegelijkertijd worden bestudeerd, is zeer complex en valt daardoor buiten de mogelijkheden van dit onderzoek.

Gegevens

De gegevens voor de analyses in dit rapport zijn verzameld met een schriftelijke vragenlijst onder moeders met een of meer kinderen tot 12 jaar, de enquête Gebruik kinderopvang 2004 (GKO'04). In de analyses konden 1870 huishoudens worden betrokken. Hiervan heeft 40% kinderen van 0-3 jaar en 80% kinderen van 4-12 jaar; 20% van de huishoudens heeft dus kinderen in beide leeftijdsklassen.

Twee derde van de moeders met kinderen van 0 tot 12 jaar heeft een betaalde baan. Gemiddeld werken de moeders met een baan ongeveer 19 uur per week. Moeders met kinderen in beide leeftijdsklassen (0-3 én 4-12 jaar) werken minder vaak en ook minder uren dan de andere moeders. 35% van de moeders met kinderen van 4-12 jaar werkt wel, zonder gebruik te maken van kinderopvang, en ruim een kwart werkt met gebruik van informele opvang. Het gebruik van formele kinderopvang (bso) voor basisschoolkinderen is laag (ca. 7%). De moeders met jongere kinderen werken veel minder vaak zonder opvang (13%) dan moeders van basisschoolkinderen, en vaker met informele opvang (ruim een derde) of formele opvang (ruim een vijfde).

In de analyses zijn diverse kenmerken opgenomen van de moeder (leeftijd, opleiding), haar gezin (aantal kinderen, aanwezigheid partner) en de kinderopvang (beschikbaarheid en kosten). We hanteren ook het (potentiële) uurloon van de moeders en de (potentiële) prijs van opvang, om de keuzes aangaande werk en kinderopvang te verklaren. Het uurloon kennen we alleen voor de werkende moeders. Daarom is op basis van de waargenomen uurlonen een potentieel uurloon berekend voor alle moeders (werkend en niet-werkend); dit is het uurloon dat zij zouden kunnen verdie-

nen wanneer zij zouden werken. Hiervoor is een regressieanalyse gebruikt. De prijs van opvang kennen we alleen voor de gebruikers van opvang. Op dezelfde manier als bij het uurloon hebben we op basis van de netto-uurprijs van de gebruikers van formele opvang een potentiële prijs bijgeschat voor alle huishoudens. Voor de prijs van informele opvang is dit niet mogelijk. Deze kon daarom niet worden meegenomen in de analyses.

In Portegijs et al. (2006) bleek dat de opvattingen van de moeders over werken en over de combinatie van werk en de zorg voor kinderen van belang zijn bij het verklaren van hun keuzes. Het is echter de vraag in hoeverre deze opvattingen de keuzes helpen bepalen. Mogelijk is de relatie omgekeerd en worden de opvattingen aangepast aan de, wellicht noodgedwongen, keuzes. Nadere analyses geven inderdaad aan dat de opvattingen endogeen zijn, dat wil zeggen, deels ook afhangen van de gemaakte keuzes. Hierdoor geven schattingen als verklarende variabelen gebruiken, een wat vertekend beeld. Daarom hebben we hier gekozen voor het opnemen van andere variabelen, met name kenmerken van de sociale omgeving: is het gebruikelijk dat moeders werken of dat er formele of informele opvang wordt gebruikt? Deze kenmerken hebben zeker invloed op de opvattingen en de keuzes van de moeder, maar zijn niet afhankelijk van die keuzes (niet endogeen).

Resultaten participatie en uren werk

Moeders met een partner werken over het algemeen vaker dan moeders zonder een partner. Dit geldt zowel voor moeders met kinderen van 0-3 jaar als voor moeders met kinderen van 4-12 jaar. Het aantal uren werk verschilt niet tussen moeders met en zonder partner. De verdere gezinssamenstelling (het aantal kinderen en de leeftijd van het jongste kind) heeft niet veel gevolgen voor de keuzes omtrent werk. Duidelijk is wel dat als in het huishouden kinderen in beide leeftijdsklassen zijn (0-3 én 4-12 jaar) de moeder minder vaak werkt en, als zij al werkt, minder uren werkt. Moeders gaan vaker en ook meer uren werken naarmate zij meer kunnen verdienen. Het overig huishoudinkomen (veelal het inkomen van de werkende partner) heeft juist het omgekeerde effect: hoe hoger dit is, des te minder vaak wordt er door de moeders gewerkt. Naarmate moeders met kinderen van 0-3 jaar ouder zijn, werken zij vaker en ook meer uren. Voor moeders met basisschoolkinderen geldt deze relatie niet. Verder werken moeders die vóór hun eerste zwangerschap al werkten, nu ook vaker dan moeders die destijds niet werkten.

De beschikbaarheid van formele of netwerkopvang (familie, vrienden) bevordert de participatie van moeders. Wanneer formele opvang beschikbaar is, wordt er daarnaast ook meer uren gewerkt. De prijs van formele opvang beïnvloedt de keuzes van de moeders niet.

Tot slot levert ook de sociale omgeving een bijdrage aan de verklaring van de werksituatie van de moeders. Zo blijkt dat moeders vaker werken wanneer dat in hun omgeving gebruikelijk is. Moeders met kinderen van 4-12 jaar werken minder vaak dan anderen als er veel formele opvang in hun omgeving voorkomt. Uit de resulta-

ten van het model met kinderopvang blijkt dat de moeders voor wie formele kinderopvang gebruikelijk is, vaker een keuze maken voor werken met formele opvang of niet werken. Informele opvang of werken zonder opvang is voor hen blijkbaar een minder goed alternatief. De moeders die werken van huis uit belangrijk vinden, werken niet vaker, maar werken wel meer uren dan andere moeders.

Resultaten participatie en vorm van kinderopvang

Zoals we al zagen in het voorgaande model, werken moeders met een partner vaker dan alleenstaande moeders. Hier blijkt dat zij dan vooral vaker werken zonder opvang, en de moeders met kinderen van 0-3 jaar ook vaker met informele opvang. Hoe ouder het jongste kind is, en hoe meer kinderen er in het gezin zijn, hoe minder opvang er wordt gebruikt. Zoals we al zagen, werken moeders vaker naarmate hun (potentiële) uurloon hoger is en het overig huishoudinkomen lager. Met name heeft dit invloed op werken met gebruik van (formele of informele) opvang. Moeders die werkten voordat zij kinderen kregen, werken nu vaker met informele opvang dan andere moeders.

De beschikbaarheid van netwerkopvang verhoogt de kans dat de moeder werkt met informele opvang. De relatie met de beschikbaarheid van formele opvang kan om technische redenen niet worden bepaald. Ook hier vinden we weer geen relatie met de kosten van (formele) opvang.

Tevens zijn ook hier omgevingskenmerken van invloed op de keuzes van de moeders. Zoals verwacht werken moeders vaker, met gebruik van opvang, wanneer zij dit in hun omgeving veel zien. Hierbij is bij de 0-3-jarige kinderen een duidelijk substitutie-effect zichtbaar: als formele opvang gebruikelijk is, neemt de kans op deze opvang toe ten koste van informele opvang; als informele opvang gebruikelijk is, neemt de kans hierop toe ten koste van alle andere keuzemogelijkheden.

Simulaties

In de simulaties is bekeken hoe de keuzes van de moeders veranderen als hun kenmerken of die van hun omgeving veranderen. Hiermee krijgen we inzicht in de mogelijkheden om met beleidsmaatregelen invloed uit te oefenen op de arbeidsparticipatie van moeders en het gebruik van kinderopvang. We bestuderen dan ook maatregelen die de arbeidsparticipatie kunnen verhogen. De berekeningen laten zien dat de arbeidsparticipatie van de moeders vooral gestimuleerd kan worden door het potentiële uurloon van de moeders te verhogen. Bij een hoger uurloon gaan de moeders volgens onze berekeningen vaker werken, gemiddeld 1,5 à 2 uur meer per week, en gaan zij meer gebruik maken van opvang. Bij 4-12-jarige kinderen neemt het gebruik van zowel formele als informele opvang toe, bij jongere kinderen neemt het gebruik van formele opvang toe, waarbij zelfs een kleine substitutie plaatsvindt van informele naar formele opvang. Daarnaast kan de participatie worden bevorderd door een toename van beschikbare opvang. Moeders die veel werkende moeders in hun omgeving hebben, zullen volgens de analyses dit voorbeeld volgen: zij gaan dan vaker werken, en gebruiken dan opvang, maar zij werken niet meer uren.

6.2 Conclusies

De modellen voor beide leeftijdscategorieën van de kinderen (0-3 en 4-12 jaar) geven over het algemeen een vergelijkbaar beeld. Moeders met kinderen van 0-3 jaar komen dus op vergelijkbare manier tot hun keuzes als moeders met kinderen van 4-12 jaar. De resultaten ondersteunen ook de conclusies voor alle moeders met kinderen van 0-12 jaar uit de eerdere publicatie *Hoe het werkt met kinderen* (Portegijs et al. 2006). Waar de conclusies over moeders met kinderen van 0-3 jaar verschillen van die over moeders met kinderen van 4-12 jaar, sporen de conclusies uit Portegijs et al. (2006) het beste met die in de onderhavige studie voor de 4-12-jarigen. Dit is niet verwonderlijk, omdat ruim 80% van de huishoudens in deze categorie valt.

Duidelijke conclusies van het onderzoek zijn dat meer moeders werken naarmate hun (potentiële) uurloon hoger is of hun overige inkomen lager. Dan werken zij ook meer uren, en gebruiken zij vaker opvang. In Portegijs et al. (2006) wordt het opleidingsniveau van de moeder gebruikt als maat voor de verdiencapaciteit in plaats van het potentiële uurloon. Dit levert een vergelijkbare conclusie op.

We vinden geen significante relatie tussen de prijs van kinderopvang en de arbeidssituatie (participatie en uren) van vrouwen. Ook bij de keuze tussen opvangvormen speelt de prijs geen noemenswaardige rol. Eenzelfde beeld komt naar voren uit andere studies naar de invloed van de kosten van kinderopvang op de arbeidsparticipatie van vrouwen. Slechts in enkele internationale studies vindt men sterke prijseffecten, mogelijk doordat in de onderzochte landen (Australië, de Verenigde Staten, Canada en enkele Scandinavische landen) minder weerstand bestaat tegen formele kinderopvang, waardoor de kosten een grotere rol kunnen spelen. Ook is het moeilijk om een goed beeld van het prijseffect te krijgen als er aanbodbeperkingen zijn, waar nog steeds veel landen mee kampen. In Nederland is de capaciteit fors toegenomen, zodat aanbodbeperkingen een steeds kleinere rol gaan spelen. Tot slot is, door de inkomensafhankelijke subsidie, in Nederland de prijs van formele opvang deels gebaseerd op het huishoudinkomen. Daardoor is het lastig het prijseffect te onderscheiden van het inkomenseffect.

Verder blijken, evenals in Portegijs et al. (2006), niet alleen de kenmerken van de vrouwen, maar ook de normen en waarden in hun omgeving van belang te zijn bij de beslissingen over werken en gebruik van kinderopvang.¹ Wanneer bijvoorbeeld werken belangrijk en gebruikelijk is, zullen meer moeders werken. Dit is dus een zichzelf versterkend effect. Vergelijkbare effecten zien we bij het gebruik van formele of informele opvang. Wanneer het gebruik van deze opvang in de omgeving veel voorkomt, en dus geaccepteerd is, wordt deze meer gebruikt.

We concluderen dus dat niet alleen financiële afwegingen en kenmerken van de moeders en hun gezin, zoals leeftijd en gezinssamenstelling, de beslissingen omtrent

werk en kinderopvang beïnvloeden. Ook de normen en waarden in hun omgeving spelen een belangrijke rol.

De belangrijkste manier waarop het beleid de arbeidsparticipatie van moeders kan vergroten, zowel in termen van het aantal werkenden als in het totaalaantal gewerkte uren, is door het verhogen van het uurloon. Uit de simulaties blijkt dat bij een hoger uurloon de moeders ook meer gebruik maken van formele opvang. Daarnaast zullen moeders sneller en meer uren werken, als de beschikbaarheid van netwerkopvang (door familie en vrienden) toeneemt. Dit leidt dan tot een toename van het gebruik van informele opvang. Tot slot zullen moeders die veel werkende moeders in hun omgeving hebben, volgens de analyses dit voorbeeld ook volgen. Dit leidt dan tot een toename van werken zonder opvang, én van werken met informele of formele opvang.

6.3 Veranderend beleid in de kinderopvang

Sinds 2004, toen de gegevens zijn verzameld voor de empirische analyses, is er in het beleid voor de kinderopvang veel veranderd. Met name op het gebied van de kosten van formele opvang hebben verschillende wijzigingen plaatsgevonden. Zo is in 2005 de Wet kinderopvang van kracht geworden. In deze wet worden de kosten van kinderopvang op een andere manier verdeeld tussen ouders, werkgevers en de overheid. Een gevolg hiervan is dat, als de vrijwillige werkgeversbijdrage ontbreekt, de ouderbijdrage voor de huishoudens met hogere inkomens toeneemt. Om de ouderbijdragen te verlagen heeft de overheid in 2006 en 2007 extra middelen vrijgemaakt. Inmiddels is de vrijwillige werkgeversbijdrage vervangen door een verplichte bijdrage, die via de belastingdienst wordt geïnd (bij werkgevers) en aan de ouders wordt uitgekeerd. Ook dit zal voor een aantal ouders de kosten verminderen, doordat nu alle ouders minimaal een derde van de kosten vergoed krijgen. Deze maatregelen zijn bedoeld om de arbeidsparticipatie van moeders te verhogen. Uit het onderhavige onderzoek en andere Nederlandse studies blijkt echter dat de kosten van (formele) opvang geen grote rol spelen bij beslissingen over werk en kinderopvang. Opvattingen, normen en waarden zijn daarvoor veel belangrijker.

De Wet kinderopvang heeft, naast het regelen van de ouder- en werkgeversbijdragen, ook tot doel de marktwerking in de sector te vergroten. De kwaliteit van de diensverlening wordt, behoudens minimale eisen die door de GGD op naleving worden gecontroleerd, aan de markt overgelaten. De prijs/kwaliteitverhouding moet dan door het samenspel van vraag en aanbod worden bepaald.

Een andere beleidsmatige ontwikkeling is de invoering van de motie-Van Aartsen/Bos (TK 2005/2006). Deze houdt in dat alle basisscholen verplicht zijn om vanaf 1 augustus 2007 zorg te dragen voor buitenschoolse opvang (wanneer de ouders daarom vragen). De scholen mogen dit zelf organiseren of contracten afsluiten met kindercentra. Door deze maatregel zal het gebruik van formele opvang voor basisschoolkinderen naar verwachting toenemen. De MOgroep, een van de brancheorga-

nisaties in de kinderopvang, meldt nu al een toename in de vraag, op basis van een onderzoek onder haar eigen leden (MOgroep 2007). De precieze effecten van deze maatregel zijn echter lastig in te schatten. Het Centraal Planbureau verwacht een toename van het gebruik van formele buitenschoolse opvang. Deze zal vooral veroorzaakt worden door een overstap vanuit andere (informele) vormen van opvang. Er wordt niet verwacht dat de maatregel het totaalaantal gewerkte uren sterk zal doen toenemen (CPB 2006).

Uit het onderhavige onderzoek blijkt dat het beschikbaar stellen van formele opvang op zichzelf niet voldoende is om het gebruik daarvan te stimuleren en de arbeidsparticipatie te vergroten; de gevolgen zijn relatief klein. Veel belangrijker is wellicht dat door deze maatregel het gebruik van formele opvang meer geaccepteerd gaat worden. Doordat acceptatie wel een duidelijk effect heeft op het gebruik, heeft de maatregel dus een indirect positief effect. Daarnaast constateert Gilsing (2007) dat de buitenschoolse opvang een imagoprobleem heeft. Niet-gebruikers van deze opvangvorm hebben vaak een negatief beeld, terwijl gebruikers meestal redelijk tevreden zijn (zie ook SCP 2007). Gilsing concludeert dat een forse verbetering van de kwaliteit nodig zal zijn om het gebruik te stimuleren. Hiermee wordt echter het imagoprobleem niet zonder meer opgelost.

Noot

- 1 In de eerdere studie werden de opvattingen direct in de modellen opgenomen; hier nemen we achterliggende kenmerken van de sociale omgeving op.

Summary

Mothers, work and childcare: an analytical model

Analysis of employment and childcare decisions of mothers with young children

Why this study?

The choices made by mothers in relation to work and caring for their children are receiving a great deal of attention at present. One reason for this is the government's desire to increase the participation of women in the labour market. Therefore the government encourages the take-up of childcare services. In this report we study the factors that determine the choices of mothers with young children in relation to work and childcare. Those choices are found to correlate with the characteristics of the mothers themselves, their family, their social setting and their personal views.

The study looked in turn at the decision on whether or not to go to work, in combination with the number of hours worked by working mothers, and at the choices made by working mothers with regard to the use of the various childcare provisions. In the latter decision we make a distinction between informal care (family, friend or childminder) and formal care (childcare centre or host parent). To investigate whether mothers of school-age children (4-12 years) make different choices from mothers with children who are in the pre-school age (0-3 years), we studied these two groups of mothers separately. The causal relationships with views on childcare and work on the one hand and the choices made on the other are also important, and are taken into account in the model. Finally, the study not only determined which factors influence the choices made by mothers, but also quantified that influence. We used simulations for this; these provide an insight into the opportunities for exerting influence through policy on the employment rate of mothers and on the take-up of childcare provisions.

Data used

The data used for the analyses in this report were drawn from a 2004 survey on the use of childcare (*Gebruik kinderopvang 2004 - GKO'04*), which is based on a written questionnaire completed by mothers with one or more children aged 12 years or under. The analyses covered more than 750 households with children aged 0-3 years, and 1,500 households with children aged 4-12 years.

Main conclusions

We conclude from the study that the decisions regarding work and childcare are influenced not only by financial considerations and the characteristics of mothers and their families, such as age and family composition, but also to an important extent by the prevailing norms and values in their setting.

The analyses make it clear that mothers with children aged 0-3 years arrive at their decisions in a comparable way to mothers with children aged 4-12 years. This supports the conclusion reached for all mothers with children aged 0-12 years in the earlier SCP publication 'How it works with children' (*Hoe het werkt met kinderen*) (Portegijs et al. 2006).

The higher the mother's (potential) hourly rate of pay and the lower the other household income, the more likely mothers are to be employed. Then they also work more hours and use childcare facilities more often. Mothers with (only) primary school children work more often than mothers with younger children, but do so mainly during school hours. We found no significant influence of the price of childcare on the employment situation (participation and hours worked) of mothers, nor on the choice between different forms of childcare. Not only the characteristics of the women themselves, but also the norms and values in their immediate setting were found to be important factors in the decisions on working and take-up of childcare. For example, where work is considered important and usual, mothers are more likely to work. This is thus a reinforcing effect. Comparable patterns are found in the use of formal or informal childcare; where formal childcare facilities are used commonly in a particular setting, and are therefore an accepted form of childcare, more use will be made of such facilities.

The main way of increasing the employment rate of mothers, both in terms of the participation rate and the total number of hours worked, is to increase their net hourly pay, for example through tax breaks. The simulations show that in that case mothers also make more use of formal childcare facilities. In addition, mothers will be more inclined to work, and to work more hours, if the availability of informal childcare (by family and friends) increases. Finally, according to our analyses mothers who have lots of other working mothers in their social setting will follow their example. This then leads to an increase both in working without childcare and in working with the use of informal or formal childcare.

What can we say about the consequences of the new policies?

A great deal has changed in the area of childcare policy since 2004, when the data for the analyses described in this report were gathered. In 2005, for example, the Childcare Act (*Wet kinderopvang*) came into force. The aim of this Act is to introduce more market forces into the sector. However, childcare faces an image problem, which does nothing to promote its use. This problem will not be resolved simply by improving the perceived value for money, something which the government is currently striving to achieve.

The introduction of the Childcare Act led to a sharp increase in the parental contribution to formal childcare facilities for several groups of households. The middle and higher incomes were particularly affected by this, especially where

the employer contributed little or nothing towards the costs. The government has since partially compensated for this increase in costs and replaced the voluntary employer's contribution by a compulsory contribution which is distributed by the tax authorities. The purpose of making this change is to encourage mothers to go out to work. However, from this and other Dutch studies it is apparent that the costs of (formal) childcare do not play a major role in the decisions on work and childcare; opinions, norms and values are much more important.

Finally, from 1 August 2007 all primary schools will be required to provide out-of-school care for children whose parents request it (Van Aartsen/Bos motion, TK 2005/2006). The impact of this measure is however difficult to assess at present.

Literatuur

- Andr en, Thomas (2003). The choice of paid childcare, welfare, and labor supply of single mothers. In: *Labour Economics*, jg. 10, nr. 2, p. 133-147.
- Averett, Susan L., H. Elizabeth Peters en Donald M. Waldman (1997). Tax credits, labor supply, and child care. In: *The Review of Economics and Statistics*, jg. 79, nr. 1, p. 125-135.
- Averett, Susan L., Lisa A. Gennetian en H. Elizabeth Peters (2005). Paternal child care and children's development. In: *Journal of Population Economics*, jg. 18, nr. 3, p. 391-414.
- Blau, David en Janet Currie (2004). *Preschool, daycare, and afterschool care. Who's minding the kids*. Cambridge (MA): National Bureau of Economic Research (NBER Working Paper Series nr. 10670).
- Blau, David M. en Alison P. Hagy (1998). The demand for quality in child care. In: *The Journal of Political Economy*, jg. 106, nr. 1, p. 104-146.
- Bowles, Samuel (1998). Endogenous preferences. The cultural consequences of markets and other economic institutions. In: *Journal of Economic Literature*, jg. 36, nr. 1, p. 75-111.
- CPB (2006). *Macro-economische analyse motie Van Aartsen/Bos*. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB-notitie 16 maart 2006).
- Chon , Philippe, David Le Blanc en Isabelle Robert-Bob e (2003). *Female labor supply and child care in France*. München: CESifo (CESifo Working Paper nr. 1059).
- Connelly, Rachel (1992). The effect of child care costs on married women's labor force participation. In: *The Review of Economics and Statistics*, jg. 74, nr. 1, p. 83-90.
- Connelly, Rachel en Jean Kimmel (2001). *The effect of child care costs on the labor force participation and welfare reciprocity of single mothers: Implications for welfare reform*. Kalamazoo (MI): W.E. Upjohn Institute (Working Paper nr. 01-69).
- Del Boca, Daniela en Daniela Vuri (2007). The mismatch between employment and child care in Italy. The impact of rationing. In: *Journal of Population Economics* (nog te verschijnen).
- Del Boca, Daniela, Marilena Locatelli en Daniela Vuri (2005). Child care choices by Italian households. In: *Review of Economics of the Household*, jg. 3, nr. 4, p. 453-477.
- Deth, Jan W. van en Elinor Scarbrough (red.) (1995). *The impact of values*. Oxford: Oxford University Press (Beliefs in Government deel 4).
- Doiron, Denise en Guyonne Kalb (2004). *Demands for childcare and household labour supply in Australia*. Melbourne: Melbourne Institute of Applied Economic and Social Research (Working Paper nr. 6/04).
- Duncan, Alan, Gillian Paull en Jayne Taylor (2001). *Mothers' employment and use of childcare in the United Kingdom*. London: The Institute for Fiscal Studies (IFS Working Paper nr. WPO1/23).
- Dijk, Liset van (1994). *Choices in child care. The distribution of child care among mothers, fathers and non-parental care providers* (proefschrift). Utrecht: ICS.
- EC, Europese Commissie (2007). *Kindergarten and primary school (Sweden)*. Geraadpleegd 8 maart 2007 via http://ec.europa.eu/youreurope/nav/en/citizens/education-study/primary-school/se/index_en.html.
- Evans, M.D.R. en J. Kelley (2002). Attitudes towards childcare in Australia. In: *The Australian Economic Review*, jg. 35, nr. 2, p. 188-196.
- Evers, Michiel, Ruud de Mooij en Dani l van Vuuren (2005). *What explains the variation in estimates of labour supply elasticities?* Den Haag: Centraal Planbureau (CPB Discussion Paper nr. 51).

- Fagnani, Jeanne (2002). Why do French women have more children than German women? Family policies and attitudes towards child care outside the home. In: *Community, Work & Family*, jg. 5, nr. 1, p. 103-119.
- Fehr, Ernst en Armin Falk (2002). Psychological foundations of incentives. In: *European Economic Review*, jg. 48, nr. 4-5, p. 687-724.
- Gilsing, Rob (2007). *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument nr. 133).
- Gonzalez, Libertad (2004). Single mothers and work. In: *Social-Economic Review*, jg. 2, nr. 2, p. 285-313.
- Graafland, Johan J. (2000). Childcare subsidies, labour supply and public finance. An AGE approach. In: *Economic Modeling*, jg. 17, nr. 2, p. 209-246.
- Gregg, Paul, Elizabeth Washbrook, Carol Propper en Simon Burgess (2005). The effects of a mother's return to work decisions on child development in the UK. In: *Economic Journal*, jg. 115, nr. 501, p. F48-F80.
- Gustafsson, Siv en Frank Stafford (1992). Child care subsidies and labor supply in Sweden. In: *Journal of Human Resources*, jg. 27, nr. 1 p. 204-230.
- Hakim, Catherine (2000). *Work-lifestyle choices in the 21st century. Preference theory*. New York: Oxford University Press.
- Hallberg, Daniel en Anders Klevmarken (2003). Time for children. A study of parent's time allocation. In: *Journal of Population Economics*, jg. 16, nr. 2, p. 205-226.
- Heckman, James J. (1974). Effects of child-care programs on women's work effort. In: *The Journal of Political Economy*, jg. 82, nr. 2 (deel 2), p. S136-S163.
- Heckman, James J. (1979). Sample selection bias as a specification error. In: *Econometrica*, jg. 47, nr. 1, p. 153-161.
- Hofferth, Sandra L. en Douglas A. Wissoker (1992). Price, quality, and income in child care choice. In: *The Journal of Human Resources*, jg. 27, nr. 1, p. 70-111.
- Huston, Aletha C. (2000). Child care and child development. In: N. Eisenberg (red.), *International encyclopedia of social and behavioral sciences, deel III* (p. 1682-1686). Oxford: Elsevier.
- Joesch, Jutta M. en Bridget G. Hiedemann (2002). The demand for nonrelative child care among families with infants and toddlers. A double-hurdle approach. In: *Journal of Population Economics*, jg. 15, nr. 3, p. 495-526.
- Jongen, Egbert en Daniël van Vuuren (2004). Kinderopvang, verlofregelingen en arbeidsparticipatie. In: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jg. 25, nr. 4, p. 83-118.
- Kennedy, P. (1998). *A guide to econometrics*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Kimmel, Jean (1995). The effectiveness of child-care subsidies in encouraging the welfare-to-work transition of low-income single mothers. In: *The American Economic Review*, jg. 85, nr. 2, p. 271-275.
- Kimmel, Jean (1998). Child care costs as a barrier to employment for single and married mothers. In: *The Review of Economics and Statistics*, jg. 80, nr. 2, p. 287-299.
- Kremer, Monique (2005). *How welfare states care. Culture, gender and citizenship in Europe* (proefschrift). Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Lamb, Michael E. (1997). Nonparental child care. Context, quality, correlates, and consequences. In: William Damon, Irving E. Sigel en K. Ann Renninger (red.), *Handbook of child psychology, deel 4. Child psychology in practice* (p. 73-134). New York: Wiley.
- Lee, Kyunghye (2005). Effects of experimental center-based child care on developmental outcomes of young children living in poverty. In: *Social Service Review*, jg. 79, nr. 1, p. 158-180.
- Lindbeck, Assar, Sten Nyberg en Jörgen W. Weibull (1999). Social norms and economic incentives in the welfare state. In: *Quarterly Journal of Economics*, jg. 114, nr. 1, p. 1-35.

- Lokshin, Michael (2004). Household childcare choices and women's work behavior in Russia. In: *Journal of Human Resources*, jg. 39, nr. 4, p. 1094-1115.
- Maassen van den Brink, Henriëtte (1994). *Female labor supply, child care and marital conflict. An empirical analysis* (proefschrift). Amsterdam: University Press.
- Maassen van den Brink, Henriëtte en Wim Groot (1997). A household production model of paid labor, household work and child care. In: *De Economist*, jg. 145, nr. 3, p. 325-343.
- MOGroep (2007). *Kinderopvang voorziet wachtlijsten BSO*. Utrecht: MOGroep (persbericht nr. 976, 2 februari 2007).
- Morren, Meike (2006). *The art of juggling. How mothers deal with normative and selfinterested motives in the market for childcare* (MA thesis). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Ooms, Ingrid en Edwin van Gameren (z.j.). *Childcare and labour force participation. The importance of attitudes and opinions*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (niet gepubliceerd manuscript).
- Parera-Nicolau, Antonia en Karen Mumford (2005). *Labour supply and childcare for British mothers in two-parent families. A structural approach*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA Discussion Paper nr. 1908).
- Pfau-Effinger, Birgit (1998). Culture or structure as explanations for differences in part-time work in Germany, Finland and the Netherlands. In: Jacqueline O'Reilly en Colette Fagan (red.), *Part-time prospects* (p. 177-198). Londen: Routledge.
- Portegijs, W., M. Cloin, I.L. Ooms en E. Eggink (2006). *Hoe het werkt met kinderen. Moeders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie nr. 2006/5)
- Powell, Lisa M. (2002). Joint labor supply and childcare choice decisions of married mothers. In: *The Journal of Human Resources*, jg. 37, nr. 1, p. 106-128.
- Rabin, Matthew (2002). A perspective on psychology and economics. In: *European Economic Review*, jg. 46, nr. 4-5, p. 657-685.
- Ribar, David C. (1992). Child care and the labor supply of married women. Reduced form evidence. In: *Journal of Human Resources*, jg. 27, nr. 1, p. 134-165.
- Ribar, David C. (1995). A structural model of child care and the labor supply of married women. In: *Journal of Labor Economics*, jg. 13, nr. 3, p. 558-597.
- SCP (2007). *Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie nr. 2007/1)
- Staatsblad (2004). *Wet van 9 juli 2004 tot regeling met betrekking tot tegemoetkomingen in de kosten van kinderopvang en waarborging van de kwaliteit van kinderopvang (Wet kinderopvang)*. Den Haag: Sdu (Staatsblad nr. 455).
- Tekin, Erdal (2005). Child care subsidy receipt, employment, and child care choices of single mothers. In: *Economics Letters*, jg. 89, nr. 1, p. 1-6.
- TK (2005/2006). *Nota over de toestand van 's Rijks Financiën. Motie van de leden Van Aartsen en Bos van 22 november 2005*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005/2006, 30300, nr. 14.
- TK (2006/2007). *Kabinetformatie 2006. Briefinformatie met het Coalitieakkoord 'Samen werken, samen leven'*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2006/2007, 30891, nr. 4.
- Wetzels, Cecile (2005). Supply and price of childcare and female labour force participation in the Netherlands. In: *Labour*, jg. 19, nr. 51, p. 171-209.
- Wooldridge, Jeffrey M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*, Cambridge (MA): MIT Press.
- Wrohlich, Katharina (2004). *Child care costs and mothers' labor supply. An empirical analysis for Germany*. Berlin: German Institute for Economic Research (Discussion Papers nr. 412).
- Wrohlich, Katharina (2006). *Labor Supply and Child Care Choices in a Rationed Child Care Market*. Bonn: Institute for the Study of Labor (IZA Discussion Paper nr. 2053).
- IJzendoorn, Rien van, Louis Tavecchio en Marianne Riksen-Walraven (2004). *De kwaliteit van de Nederlandse kinderopvang*. Amsterdam: Boom.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast.

De tekst van het lopende programma (2006-2007) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2

Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x

In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)

The Quality of the Public Sector (Summary). Social and Cultural Report 2002. ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2006

2006/1 Thuis op het platteland (2006). Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0229-5

2006/2 Een eigen huis... Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving (2006). M.H. Kwekkeboom (red.). ISBN 90-377-0246-5

2006/3 Uitgerekend wonen (2006). Michiel Ras et al. ISBN 90-377-0250-3

2006/4 Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006 (2006). Sjoerd Kooiker (red.). ISBN 90-377-0200-7

2006/5 Hoe het werkt met kinderen (2006). Wil Portegijs et al. ISBN 90-377-0238-4

2006/6a Sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp en Ans Merens (red.). ISBN 90-377-0269-4

2006/6b De balans opgemaakt. De slotbeschouwing van de sociale atlas van vrouwen uit etnische minderheden (2006). Saskia Keuzenkamp. ISBN 90-377-0251-1

2006/7 Slachtoffers van criminaliteit: feiten en achtergronden (2006). Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0232-5

2006/8 Voorzieningen voor slachtoffers van misdrijven: gebruik, bereik en draagvlak (2006). C.J. Maas-de Waal. ISBN 90-377-0270-8

2006/9 Op weg in de vrije tijd (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0273-2

- 2006/10 *Rapportage sport 2006* (2006). Koen Breedveld en Annet Tiessen-Raaphorst (red.). ISBN 90-377-0252-x
- 2006/11 *Ondersteuning gewenst. Mensen met lichamelijke beperkingen en hun voorzieningen op het terrein van wonen, zorg, vervoer en welzijn* (2006). Mirjam de Klerk en Roelof Schellingerhout. ISBN 90-377-0260-0
- 2006/12 *Rapportage ouderen 2006. Veranderingen in de leefsituatie en levensloop* (2006). Alice H. de Boer (red.). ISBN 90-377-0256-2
- 2006/13 *Duaal als ideaal? Leren en werken in het beroeps- en hoger onderwijs* (2006). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0208-2
- 2006/14 *Uniform uit de kast. Homoseksualiteit binnen de krijgsmacht* (2006). Anna Adolfsen en Saskia Keuzenkamp, m.m.v. Linda Mans. ISBN 90-377-0255-4
- 2006/15 *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2006). Saskia Keuzenkamp, David Bos, Jan Willem Duyvendak, Gert Hekma (red.). ISBN 90-377-0257-0
- 2006/16 *Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (ed.). ISBN 90-377-0271-6
- 2006/17 *Publieke productie en persoonlijk profijt* (2006). Bob Kuhry en Evert Pommer, m.m.v. Jedid-Jah Jonker en John Stevens. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/18 *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht* (2006). Janneke Oppelaar en Karin Wittebrood. ISBN 90-377-0231-7
- 2006/19 *Wie werken er in het onderwijs? Op zoek naar het 'eigene' van de onderwijsprofessional* (2006). Ria Vogels en Ria Bronneman-Helmers. ISBN 90-377-0291-0
- 2006/20 *Maten voor gemeenten 2006* (2006). Bob Kuhry en Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 90-377-0253-8
- 2006/22 *Emancipatiemonitor 2006* (2006). Wil Portegijs, Brigitte Hermans en Vinodh Lalta. ISBN 90-377-0286-4
- 2006/23 *Turken in Nederland en Duitsland. De arbeidsmarktpositie vergeleken* (2006). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 90-377-230-9

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 *Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011* (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 *Nieuwe links in het gezin* (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 *Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland* (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 *Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering* (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 *Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen* (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 *Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief* (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 *Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich* (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 *Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8
- 2007/9 *Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten* (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978 90 377 0143 2

- 2007/10 *Sport in the Netherlands* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0302-3
- 2007/11 *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen* (2007). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015* (2007). Paul Dekker, Joep de Hart en Laila Faulk. ISBN 978-90-377-0311-5
- 2007/13 *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid* (2007). Karin Wittebrood en Tom van Dijk. ISBN 978-90-377-0309-2
- 2007/14 *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007* (2007). Mirjam de Klerk (red.). ISBN 978-90-377-0310-8
- 2007/15 *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (2007). Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0312-2
- 2007/16 *Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg* (2007). Alice de Boer en Joost Timmermans. ISBN 978-90-377-0313-9
- 2007/17 *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht* (2007). Paul Dekker en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0318-4
- 2007/19 *Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen* (2007). Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Edwin van Gameren. ISBN 978-90-377-314-6

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabebelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Werkdocumenten

- 121 *SCP-maat voor lichamelijke beperkingen op basis van AVO 2003* (2006). Mirjam de Klerk, Jurjen Iedema en Crétien van Campen. ISBN 90-377-0268-6
- 122 *Gezond en wel met een beperking* (2006). Crétien van Campen (red.). ISBN 90-377-0254-6
- 123 *De onbereikte minima* (2006). ISBN 90-377-0275-9
- 124 *Snuffelen en graven. Over doelgroepen van digitaal toegankelijke archieven* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0276-7
- 125 *Liever thuis dan uit. De indicatiestelling in de awbz voor zorg op afroep en verblijf* (2006). Edwin van Gameren, Jedid-Jah Jonker en Tessa Marx. ISBN 90-377-0278-3
- 126 *Naar een nieuwe armoedegrens?* (2006). Arjan Soede. ISBN 90-377-0241-4
- 127 *Klik naar het verleden. Een onderzoek naar gebruikers van digitaal erfgoed: hun profielen en zoekstrategieën* (2006). Henrieke Wubs en Frank Huysmans. ISBN 90-377-0279-1
- 128 *Godsdienstige veranderingen in Nederland. Verschuivingen in de binding met de kerken en de christelijke traditie* (2006). Jos Becker en Joep de Hart. ISBN 90-377-0259-7
- 129 *Juist beschermd. De determinanten van de woonsituatie van volwassen verstandelijk gehandicapten* (2006). Isolde Woittiez en Michiel Ras. ISBN 90-377-0288-0
- 130 *De lange weg naar Brussel. De Europese betrokkenheid van Nederlandse maatschappelijke organisaties en hun leden* (2006). Esther van den Berg. ISBN 90-377-0264-3
- 131 *Bezoek onze site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp en Susanne Jansen. ISBN 90-377-0290-2

- 133 *Liefst zoals thuis. Ouders en kinderen over buitenschoolse opvang* (2007). Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0297-2
- 134 *De houding ten opzichte van homoseksualiteit. Een beschrijvende literatuurstudie* (2006). Lisette Kuyper en Floor Bakker. ISBN 978-90-377-0299-6

Overige publicaties

- ? Altijd een antwoord. Nieuwjaarsuitgave 2006* (2006). Paul Schnabel, Paul Dekker en Vic Veldheer (red.). ISBN 90-377-0263-5
- Hoge (jeugd)werkloosheid onder etnische minderheden* (2006). Jaco Dagevos. ISBN 90-377-0266-x
- Niet-westerse allochtonen met een stabiele arbeidsmarktpositie: aantallen en ontwikkelingen* (2006). Jaco Dagevos en Maurice Gesthuizen. ISBN 90-377-0249-x
- Werken op de grens van wetenschap en beleid* (2006). Kees Schuyt, Jan-Willem Duyvendak en Theo Roes. ISBN 90-377-0272-4
- At Home in the Countryside. A comparison of rural and urban life. Summary* (2006). Anja Steenbekkers, Carola Simon en Vic Veldheer. ISBN 90-377-0292-9
- De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden* (2006). Koen Breedveld, Andries van den Broek, Jos de Haan, Lucas Harms, Frank Huysmans en Erik van Ingen. ISBN 90-377-0283-x
- Anders onderweg. De mobiliteit van allochtonen en autochtonen vergeleken* (2006). Lucas Harms. ISBN 90-377-0281-3
- Summary of Report on the Elderly 2006* (2006). Alice de Boer (red.). ISBN 90-377-0293-7
- Visit our site* (2006). Jos de Haan, Renée Mast, Marleen Varekamp en Susanne Janssen. ISBN 90-377-0296-1
- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave* (2007). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8
- Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie* (2007). Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0305-4
- Samenloop van regelingen* (2007). Mirjam de Klerk, Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0315-3